

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ
ЕВРОПЕЙСКИ
СОЦИАЛЕН ФОНД

ОПЕРАТИВНА ПРОГРАМА
ДОБРО УПРАВЛЕНИЕ

**СРАВНИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ
НА УЧАСТИЕТО НА МСП ПРИ РАЗРАБОТВАНЕТО,
ИЗПЪЛНЕНИЕТО И МОНИТОРИНГА
НА ПРЕДПРИЕТИТЕ ОГРАНИЧИТЕЛНИ
ПРОТИВОЕПИДЕМИЧНИ МЕРКИ
И ИКОНОМИЧЕСКИТЕ МЕРКИ ЗА ПОДКРЕПА
В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ**

София, 2023 г.

Проект „Мисли първо за малките при кризи!“ се осъществява от Института за политики за малки и средни предприятия с финансовата подкрепа на Оперативна програма „Добро управление“, съфинансирана от ЕС чрез Европейския социален фонд
<https://www.eufunds.bg/>

Съдържание

I. ВЪВЕДЕНИЕ	3
1. Методология на изследването	4
2. Цел на анализа.....	7
3. Задачи на анализа	7
II. МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗИ	9
1. Малките и средни предприятия в Европейския съюз.....	9
2. Малките и средни предприятия по време на кризи.....	13
3. Малките и средни предприятия в Европейския съюз по време на пандемията от COVID-19	20
4. Малките и средни предприятия в България по време на пандемията от COVID-19	31
III. ПОДБОР НА ПОЛИТИКИ И МЕРКИ, ПРИЕТИ НА НИВО ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ.....	39
1. Здравни мерки	40
2. Икономически мерки.....	41
3. Временна рамка от мерки за държавна помощ в подкрепа на икономиката в условията на сегашния епидемичен взрив от COVID-19	42
4. План на Европейския съюз за възстановяване Next Generation EU.....	45
5. SURE: временна подкрепа за работниците.....	46
6. EASE: Препоръка за ефективна активна подкрепа за заетостта след кризата с COVID-19	48
IV. ПОДБОР НА ПОЛИТИКИ И МЕРКИ, ПРИЕТИ ОТ ОТДЕЛНИ ДЪРЖАВИ ЧЛЕНКИ НА ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ.....	50
V. ИЗВОДИ ОТНОСНО ПОДХОДИТЕ И НАУЧЕНИТЕ УРОЦИ	65
ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ.....	72

Списък на използваните съкращения

БВП	Брутен вътрешен продукт
ЕИБ	Европейска инвестиционна банка
ЕК	Европейска комисия
ЕС	Европейски съюз
ЕСФ	Европейски и социален фонд
МСП	Малки и средни предприятия
НПО	Неправителствени организация
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ООН	Организация на обединените нации

I. ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящото сравнително проучване на участието на малките и средните предприятия при разработването, изпълнението и мониторинга на предприетите ограничителни противоепидемични мерки и икономическите мерки за подкрепа в ЕС е изготвено в изпълнение на дейност 3 от проект „Мисли първо за малките при кризи!“, финансиран с административен договор за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по Оперативна програма „Добро управление“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд. Неговата цел е да се изследва участието на малките и средните предприятия при разработването, изпълнението и мониторинга на предприетите ограничителни противоепидемични мерки и икономическите мерки за подкрепа в ЕС като очертае следните по-важни аспекти:

1. по какъв начин кризата, предизвикана от пандемията от COVID-19, е засегнала малките и средните предприятия в ЕС;
2. типовете политики, включително ограничителни и мерки за подкрепа, които са били предприети на ниво ЕС и в отделни държави членки на ЕС;
3. ефективните подходи и научени уроци при формулирането на политики, засягащи МСП.

При разглеждането на всеки един от посочените аспекти в проучването е поставен особен акцент върху това дали и чрез какви инструменти МСП са били ангажирани в процеса по разработване, изпълнение и мониторинг на мерките за справяне с кризата и по какъв начин това се е отразило върху ефективността на политиката. Извършена е и селекция на добри практики, модели, форми и подходи на приобщаващо вземане на решения по въпросите, свързани с предотвратяването и преодоляването на кризи, прилагани на ниво ЕС и в отделни държави членки.

Специален фокус на проучването представляват прилаганите съвременни технологични решения, чрез които органите и службите на организации като ЕС, Съветът на Европа и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и други, както и публични институции от отделни държави техни членки, приемачи, прилагачи, наблюдаващи и отчитачи политики и мерки по регулиране постигат ефекта на приобщаващо вземане на публични решения и на споделена отговорност при тяхното осъществяване, наблюдение и оценяване чрез гарантиране на активно участие на МСП в тези процеси.

Основният преследван резултат от сравнителното проучване е да набави ценен ноу-хау, практики и добри примери за подходи, които други държави членки на ЕС и ОИСР са предприели при намирането на баланса между ограничителни и подпомагащи мерки, свързани с кризата, предизвикана от COVID-19 и най-вече по отношение на степента на участие на МСП в тези процеси и как чрез съвременните методи на комуникация, решенията по публични политики и мерки за регулиране могат да станат по-открити, прозрачни, отговорни, качествени и ефективни чрез въвличането на лицата и организациите към които те са насочени във всички етапи от техния жизнен цикъл – разработване, въвеждане, администриране, прилагане, наблюдение и последващо оценяване.

1. Методология на изследването

Методологията на изследването включва прилагането на комплексен подход от методи за анализ на въпросите, специално конструиран да отговори по възможно най-адекватен и ефективен начин на поставените му цели и задачи. Тя включва употребата на различни инструменти за събиране на данни и информация, включително политически документи и нормативни актове на европейско и национално ниво, анализ на статистически данни и емпирични източници, академична литература, включително аналитичните находки от предходните дейности по настоящия проект и др.

Използвайки тази методология за събиране на информация чрез изследването е създадена солидна база от емпирични данни, която е позволила да се изгради обективна и детайлна картина и да бъдат идентифицирани подходи и практики, които са били успешни в контекста на преодоляване последствията от пандемията COVID-19 и подобряване реакцията при бъдещи кризи от подобен характер. Това допринася за по-добро разбиране на дейността и ролята на МСП в кризисни ситуации и предоставя ценна информация за бъдещите политики и мерки за подкрепа на МСП в България и в ЕС като цяло.

Метод на сравнителния анализ

Методологията на изследването включва сравнителен и сравнителноправен подход за идентифициране, набелязване и селектиране на практики и подходи на участие на МСП при разработването, изпълнението и мониторинга на ограничителни противоепидемични и икономически мерки за подкрепа в ЕС, които са годни за адаптиране и прилагане у нас.

Сравнителният метод позволява анализ на различните политики и подходи, предприети в различните държави членки на ЕС по време на пандемията. Чрез сравнение на сходствата и различията между тях могат да се идентифицират успешни практики, които да бъдат адаптирани и предложени и в българския контекст. Сравнителният метод включва анализ на правните рамки в ЕС и отделните държавни членки, финансовите механизми, политическите стратегии, институционалната структура и механизмите за подкрепа, които са въведени както на ниво Съюз, така и от отделните страни, за да се справят с предизвикателствата и най-вече последствията от пандемията.

Анализ на секторни данни

Чрез анализ на статистически данни и информация е изследвана дълбочината на влиянието на пандемията върху различните икономически сектори и индустрии, както и това кои МСП са успели да се адаптират най-добре в пандемичната обстановка. При анализа на последствията от кризата за МСП, въз основа на избраната методология, се набляга на няколко важни аспекта. Първо, фокусът е върху икономическите последици за МСП. Освен това, анализирани са финансовите последици, като достъпа до финансиране и наличието на подходящи механизми за подпомагане на МСП. Второ, разглеждани са социалните последици за МСП, включително загуба на работни места, намаляване на социалната закрила и промените в работната сила. Придадено е значение на необходимостта от подкрепа и създаване на условия, които да помогнат на МСП да се възстановят и да запазят работните места на гражданите на ЕС. Накрая, анализът е насочен към регулаторните и административните последици за МСП, включително влиянието на промените в правната рамка, административните процедури и процесите на вземане на решения. Целта е да бъдат идентифицирани най-добрите практики и политики, които да помогнат на МСП да се адаптират и да преодолеят предизвикателствата, породени от кризата.

Документален анализ

Чрез извършване на преглед на академични трудове, проучвания и аналитични материали е проучено наличното знание и изследвания относно дейността на МСП при кризи и участието им във вземането на решения относно мерките за подкрепа в ЕС. Това спомага да бъде установен по-добре контекстът и да се идентифицират важни тенденции, които ще бъдат

от полза при евентуално бъдещо развитие на подобни нежелателни сценарии като коронавирусната пандемия. Този метод представлява основата за разработване на концептуална рамка за разбиране на предизвикателствата и възможностите при МСП по време на кризи. Анализът на академични трудове и изследвания е от съществено значение, защото осигурява научно обоснована информация, която подкрепя процеса на вземане на решения и формулиране на предложения и препоръки за подходящи политики.

Методологията за анализ на участието на МСП в ЕС при кризи и мерките за подкрепа включва няколко етапа, които обхващат събиране и анализ на данни, преглед на политиките и мерките и формулиране на препоръки за подобрения.

Първо, в рамките на първия етап, са събрани относими данни и информация от различни източници, включително официални доклади, статистически данни, изследвания и оценки, свързани с дейността на европейските МСП по време на пандемията от COVID-19. Тези данни предоставят обективна и детайлна картина за влиянието на кризата върху МСП, включително икономическите последици, социалните ефекти и регулаторните аспекти.

Във втория етап са прегледани политиките и мерките, предприети на ниво ЕС и в отделните държави-членки, свързани с протиепидемичните и икономическите мерки за подкрепа на МСП. Тук е анализирано участието на МСП в разработването, изпълнението и мониторинга на тези мерки, както и е оценена ефективността им. Идентифицирани са и успешни практики и модели, които са доказали своята ефективност по време на кризата.

В последния етап, на базата на аналитичните находки от предходните етапи, са направени изводи и формулираме препоръки за подобряване на участието на МСП в разработването, изпълнението и мониторинга на протиепидемичните и икономическите мерки за по-ефективна подкрепа и възстановяване след кризата. Идентифицирани са и успешни практики и подходи, които могат да бъдат адаптирани и приложени в българския контекст. Също така, формулирани са и препоръки за подобряване на съществуващите политики и мерки, включително създаването на подходящи инструменти и програми за подкрепа на МСП, за разработването на политически рамки и насоки, както и подобряване на административните процеси и процедури. Целта е да бъдат създадени условия, които да помогнат на МСП да се възстановят и развият още по-добре след пандемията.

2. Цел на анализа

Целта на анализа е да се установи какво е участието на МСП в ЕС при разработването, изпълнението и мониторинга на предприетите ограничителни противоепидемични мерки и икономическите мерки за подкрепа, с цел подобряване на участието и подкрепата на МСП в България. В рамките на изследването са поставени четири специфични цели:

1. Оценка на въздействието на кризата върху МСП. Целта е да се проучи и оцени въздействието на пандемията от COVID-19 върху МСП в ЕС и България. Изследването ще се фокусира върху различните аспекти на въздействието, като намаляване на приходите, спад в търсенето, затваряне на бизнеси и нестабилност на работната сила;

2. Анализ на политиките и мерките за подкрепа. Целта е да се анализират и оценят политиките и мерките, които са били предприети от ЕС и отделните държави членки за ограничаване на пандемията и за подкрепа на МСП. Изследването ще проучи различните типове мерки, като финансова помощ, заеми, гаранции, данъчни облекчения и други инструменти за стимулиране на икономиката;

3. Идентифициране на ефективни подходи и научени уроци. Целта е да се идентифицират успешни модели на участие във формулирането на политики, засягащи МСП. Изследването ще се фокусира върху примери за включването на МСП в процеса на разработка, изпълнение и мониторинг на мерките, както и върху съвременните методи на комуникация и вземане на решения, които подпомагат участието на МСП;

4. Отпращане на препоръки за бъдещи политики и мерки. Целта е да бъдат направени препоръки за бъдещи политики и мерки на ЕС и национално равнище, свързани с управлението на кризи и подкрепата на МСП. Те ще могат да бъдат ползвани за подобряване на политиките и мерките за устойчиво възстановяване и подкрепа на МСП, като и ще позволят да се вземат предвид научените уроци и добрите практики от предишния период на кризата.

3. Задачи на анализа

Пред изследването са поставени няколко основни задачи, чието изпълнение води до постигане на поставените цели. Тези задачи са:

1. Събиране и анализ на икономически данни, което включва извършване на обширен анализ на статистически данни и информация от различни източници, които да помогнат за

установяване на въздействието на пандемията върху отделните икономически сектори и индустрии, както и върху цялостната бизнес среда.

2. Преглед на политики и мерки. Проучване на политиките и мерките, предприети на ниво ЕС и в отделните държави членки, свързани с противоепидемичните и икономическите мерки за подкрепа на МСП; анализ на участието на МСП в тези мерки и оценка на ефективността им.

3. Извличане на научени уроци. Идентифициране на успешни практики и модели, които са били ефективни за подкрепа на МСП по време на кризи; анализ на различни подходи, приложени в други държави членки на ЕС, за да се определят най-добрите подходи и успешни практики.

4. Формулиране на препоръки и насоки. Основавайки се на аналитичните находки, ще бъдат формулирани препоръки и насоки за подобряване на участието на МСП в разработването, изпълнението и мониторинга на противоепидемичните и икономическите мерки за по-ефективна подкрепа и възстановяване на МСП след кризата.

Базирайки се на критерии като големина на икономиката, степента на развитие на МСП и различния опит в управлението на COVID-19 кризата, са избрани за сравнение следните държави-членки на ЕС: Германия, Швеция и Италия. Тези страни са избрали различни модели на управление на пандемичната обстановка и разнообразни практики в подкрепа на МСП.

Германия е водеща икономика в ЕС и се доказва като пример за успешно управление на кризата, породена от коронавируса. От ключово значение е да се проучи как страна като нея с най-мощната икономика в ЕС и високо развит сектор на МСП се е справила с кризата. Освен това, България и Германия имат солидни икономически връзки, които включват важни търговски и инвестиционни отношения. Освен че се оказва отличник в борбата с последствията от пандемията, Германия традиционно е един от най-важните външотърговски партньори на нашата страна, което обуславя и необходимостта да ѝ бъде обърнато по-специално внимание.

Швеция, от своя страна, представлява интересен модел, тъй като страната е избрала коренно различен подход към управлението на пандемията, като не е приложила строги мерки, а разчиташе на далеч по-мек подход. Това предоставя уникална възможност да се проучат ефектите от тази стратегия именно върху МСП, които пострадаха силно от наложените ограничения. България има отношения с Швеция, особено в сектори като информационни и

комуникационни технологии, които са от съществено значение за двете държави и за техните МСП.

Италия, от своя страна, е пример за държава, която беше особено силно засегната от пандемията и която, подобно на България, се характеризира с особено развит сектор на МСП. Разбирането на начина, по който тази страна е опитала да преодолее последствията от пандемията и е подкрепила своите МСП в условията на криза, също е от голяма полза за постигане на поставените изследователски цели.

II. МАЛКИТЕ И СРЕДНИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПО ВРЕМЕ НА КРИЗИ

1. Малките и средни предприятия в Европейския съюз

Всеки аналитичен текст, свързан с дейността на МСП, обичайно отчита още в самото си начало, че те са гръбнакът на европейската и световната икономика. Във всички държави с непланова икономика по света, и развити, и развиващи се, МСП се отличават със значителен дял на присъствие. В европейски план това са 25 милиона предприятия, даващи работа на около 100 милиона души (66,6% от работните места). Те представляват 99% от всички предприятия в ЕС и генерират повече от половината от БВП на Европа. МСП съставляват 99,8% от всички нефинансови компании в ЕС и генерират 56,4% от добавената стойност в Съюза¹.

С оглед тяхната диференциация по данни на Европейската комисия микро предприятията, категорията с най-малък размер, представляват и най-голямата част от МСП. Въпреки размера си, тези предприятия са отговорни за значителните 36% от добавената стойност на МСП (докато малките и средните предприятия представляват по 32%) и 46% от заетостта в МСП в сектора за миналата 2022 г., което подчертава тяхната решаваща роля в икономиката.

Малките предприятия, следващата категория по размер, са допринесли с 30% от общата заетост в МСП, което е малко по-малко от приноса на микро предприятията, но все пак е повече от този на средните предприятия, който е бил 24% за същата 2022 г. По отношение на добавената стойност и трите категории МСП имат приблизително еквивалентен принос към общата добавена стойност на МСП².

¹<https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/information-on-data/small-and-medium-sized-enterprises>.

² Annual Report on European SMEs. SME Performance Review 2022/2023. European Commission, p. 16.

МСП играят многопластова роля в развитието на Съюза. Освен своята традиционна основна пазарна роля, те са неизменна част от стимулирането на иновации и повишаването на конкурентоспособността в европейския бизнес сектор, тъй като се радват на множество предимства пред останалите икономически играчи. Те често са по-гъвкави и бързи в прилагането на нови технологии и бизнес модели. Те са европейските двигатели на иновациите, активизирайки научноизследователската и развойна дейност в стопанския сектор, стимулирайки внедряването на нови продукти и осигурявайки бързо адаптиране към възникващи технологии с оглед утвърждаване принципа на устойчивото развитие в икономическата сфера. МСП представляват значителен дял от иновативните предприятия в ЕС и се считат за движещата сила зад растежа и създаването на нови пазарни възможности, като допринасят за създаването на „зелени“ работни места и въвеждането на технологии, които намаляват въглеродния отпечатък. Те се намират на фронтната линия на борбата със сериозни предизвикателства като изменението на климата, опазването на природните богатства и устойчивото използване на земните ресурси.

Освен това, МСП от Съюза имат и ключов принос за постигането на неговата лидерска позиция в насърчаването на зелените политики и на глобално ниво. С техните способности да се адаптират към нововъведения и да развият ефективни решения, те се превърнаха във важен фактор за постигане на екологични и социални цели на международно ниво. ЕС, разчитайки силно на МСП, активизира своите усилия да ги подкрепи, въвеждайки инициативи като Плана за действие за кръговата икономика и Зелената сделка. В дневния ред на тези програми влиза насърчаване на предприятията да използват ресурсите си още по-ефективно, да разработват и прилагат екологични иновации, както и да направят преход към икономика с намалено въглеродно излъчване.

Също така, приносът на МСП е от критично значение за Европа и в социален аспект. Те подпомагат местния икономически растеж и социалната стабилност, създават работни места, обучават персонал, изграждат капацитет и осигуряват много от услугите, от които зависи качеството на живота на европейските граждани. МСП нерядко прилагат социално отговорни практики, като с това допринасят значително за социалната справедливост и равенството в обединена Европа. С това те играят важна роля в насърчаването на европейското социално сближаване и конвергенция.

Редом с това, МСП са абсолютно ключови за дълбоките промени, които се изискват от ЕС в процеса на прехода към устойчива, справедлива и цифрова икономика. Те отдавна са от съществено значение както за конкурентоспособността и просперитета на Европа, така и в частност за развитието на индустриалните екосистеми, икономическия и технологичния суверенитет и устойчивостта на Съюза срещу външни шокове.

През 50-те и 60-те години на миналия век именно МСП изиграха главната роля в икономическото възстановяване и реконструкцията на разкъсаните от Втората световна война страни. В този период това бяха предимно традиционни предприятия, често семейни, предаващи се от поколение на поколение и работещи на местни или регионални пазари. Тези МСП предоставиха възможности за заетост, стимулираха местните икономики и допринесоха за технологичния напредък. И въпреки че МСП отдавна са интегрална част от икономическия пейзаж на Европа, на ЕС му бяха необходими десетилетия, докато признае тяхното значение и започне да прилага целеви политики в подкрепа на техния растеж и развитие.

Всичко това се случи постепенно, с напредването на европейската интеграция. С нея нарасна и фокусът върху развитието на предприятията. През 70-те и 80-те години на миналия век Европейската икономическа общност, предшественикът на ЕС, призна значението на МСП за икономическото развитие и започна да прилага политики в подкрепа на техния растеж. За важен пример в тази посока може да бъде посочено създаването на Европейския фонд за регионално развитие през 1975 г., което имаше за цел да намали регионалните различия и да стимулира развитието на МСП чрез инфраструктурни инвестиции и финансова помощ. Примери има и във финансовия сектор. През този период Европейската инвестиционна банка започна да предоставя заеми и кредитни линии, специално насочени към МСП.

Паралелно с това, до настъпването на новото хилядолетие тези предприятия се изправиха и пред няколко значителни предизвикателства, което пък им предостави възможността да претърпят забележително развитие. В годините след Втората световна война те нееднократно се сблъскаха с ограничен достъп до финансиране и се натъкнаха на бариери пред растежа поради утжняващото се международно законодателство и увеличаващите се до изобилие бюрократични пречки. С падането на Берлинската стена обаче станахме свидетели на значителни промени в бизнес пейзажа, водени от глобализацията и технологичния напредък. Единният европейски пазар, създаден през 1992 г., даде нови възможности за МСП чрез премахване на търговските бариери и улесняване на трансграничните операции. Това доведе

до повишена конкуренция, но също така предостави на МСП достъп до по-големи пазари и по-широка, невиджана до тогава клиентска база. Множество от малките семейни предприятия постепенно се трансформираха в добре организирани и технологично развити корпорации.

Периодът от 1960 до 2000 г. беляза промяна в разбирането за значението на МСП и тяхното благоприятно въздействие за икономическия растеж и обществото. Европейските политици, въпреки и с известно закъснение, признаха необходимостта от създаване на благоприятна среда за МСП чрез финансова помощ, регулаторни реформи и насърчаване на иновациите и възприемането на технологии. Тези инициативи поставиха основата за бъдещо развитие и подготвиха почвата за по-нататъшни мерки, насочени към подкрепа на МСП по време на кризи и насърчаване на техния дългосрочен успех. Така през деветдесетте години на ХХ век нарасна и признанието за необходимостта от подкрепа на МСП при адаптирането им към новата финансова реалност, глобализиращите се пазари и технологичните промени. Систематично започнаха да се полагат усилия за справяне с най-важното предизвикателство тогава - финансирането на МСП. Европейската комисия стартира различни инициативи за насърчаване на иновациите и приемането на информационни и комуникационни технологии сред МСП, като например Програмата за технологии на информационното общество, която предостави финансиране и подкрепа за МСП за разработване на иновативни продукти и услуги, базирани на информационни и компютърни технологии. Европейският инвестиционен фонд, създаден през 1994 г., подкрепи множество европейски МСП чрез предоставяне на гаранции и инвестиции в рисков капитал. Така фондът изигра решаваща роля за улесняване на достъпа до финансиране за МСП, особено в иновативни и бързоразвиващи се сектори.

Първият значим съвременен целенасочен инструмент за подпомагане дейността на МСП бе Европейската харта за малките предприятия от 2000 г. Последваха редица други, като най-изчерпателната и широкообхватна инициатива за МСП, поета от Комисията, се случи през юни 2008 г. под формата на съобщение относно Законодателен акт за малкия бизнес в Европа, озаглавен „Мисли първо за малките“³. Инструментът има за цел създаването на нова политическа рамка, която да интегрира съществуващите програми и да стъпи на „Европейската харта за малките предприятия“ и „Модерната политика по отношение на МСП за растеж и заетост“, с подход на политическо партньорство с държавите членки. Целта е да се подобри цялостният подход към предприемачеството в ЕС посредством 10 ръководни

³ От англ. Think Small First!

принципа за действия, които да бъдат предприети от Комисията и от държавите членки в областта на съответната политика. Всички тези стратегически изменения позволиха на МСП да разгърнат още повече своя потенциал и да се превърнат в най-значимия източник на заетост в Европа⁴.

Предприятията от този тип се оказаха трегер за икономическия растеж, допринасяйки значително за създаването на работни места, особено в стратегически значими стопански области в ЕС като предлагане на услуги, производство и технологии.

2. Малките и средни предприятия по време на кризи

Въпреки важната им роля, МСП през годините се сблъскваха с редица предизвикателства и от вътрешно, и от външно естество. Преди настъпването на пандемията от COVID-19, разговорите относно бъдещето на европейска стратегия за МСП акцентираха, че множество от тези субекти все още се борят с пречки, които затрудняват осъществяването на техния пълен икономически потенциал. Позицията, заемана от Бюрото на специализираната секция „Единен пазар, потребление и производство“ на Европейския икономически и социален комитет, създаде дълъг списък на структурни и вътрешни предизвикателства, които възпрепятстват развитието на МСП през 21-и век. Той включва ограничен достъп до финансови ресурси, твърде сложна регулаторна рамка, конкурентна пазарна среда и икономически натиск, злоупотреби от страна на по-големи дружества и монопол, недостиг на квалифициран персонал, както и множество други проблеми. Отделно външните фактори като финансовите и здравните кризи също не останаха извън фокуса на Съюза⁵.

В действителност, въздействието на външната среда върху бизнес дейностите на МСП е от особено значение за техния растеж и развитие и поради това традиционно е предмет на множество публични и частни изследвания. След настъпване на пандемията от COVID-19 значителен дял от икономическите проучвания бяха директно посветени на нея. Това накара и понятието „криза“ да се превърне в едно от най-употребяваните, както в институционален план, така и в разговорния език на гражданите на Съюза. Мнозина в момента украсяват дори най-малките инциденти с термина „криза“. За тях, щом е налице дори най-малкото смущение

⁴ Report of the Expert Group Think Small First – Considering SME interests in policy-making including the application of an ‘SME Test’.

⁵ <https://www.eesc.europa.eu/bg/sections-other-bodies/sections-commission/single-market-production-and-consumption-int/opinions?search=SME&status=All>.

или забавяне на бизнеса, дори най-незначителното колебание във финансов или икономически аспект, то ние несъмнено сме в състояние на криза.

Кризата⁶ всъщност е обичайно състояние на икономическото развитие и е естествена фаза от бизнес цикъла⁷. Тя е ситуация на изпитание с висок интензитет в очакване на решение за преодоляването си. Валидно е, разбира се, и обратното: всяка ситуация на изпитание с висок интензитет, изискваща вземане на решения, може да бъде наричана криза, въпреки че често поради това множество ситуации търпят преувеличение. По своята същност, тя представлява събитие на изненада, заплаха и малко време за реакция. С това тя е препятствие за оцеляването на организациите. Особено опасна е за микро предприятията, особено тези, които разполагат с ниска обезпеченост на ресурси. По този начин тя е и опасна за МСП, които могат да почувстват нейните ефекти с голяма сила.

Отчитайки обстоятелството, че тези предприятия са основата за развитие на европейската икономика, рисковете⁸ за МСП представляват заплахи и за целия европейския пазар. Въпреки това, ефектите на кризите се усещат по различен начин от големите и малките организации, респективно влияят различно и на пазарите, като не всяка напрегната ситуация е от значение за стопанския оборот.

МСП разполагат и с немалко предимства, които поначало ги правят устойчиви на кризи. Поради своя все пак по-ограничен размер, те са по-гъвкави, те са по-реактивни и бързи в своите действия. Със своите иновативност и предприемчивост, тези предприятия са често в състояние да се адаптират по-лесно към променящите се условия на пазара. Техният по-гъвкав подход на работа им позволява да изпробват нови идеи, да приемат рискове и да внедряват

⁶ Етимологически „криза“ произлиза от гръцката дума „krisis“ и глагола „krino“, които имат значението на отделяне, съдене, съждане, отсъждане, избор и решение, но и в смисъл на раздор, свада или битка. Така в самото произход на думата се крият най-малко три измерения: от една страна, трудна ситуация и влошаване, от друга, висок интензитет и динамика, а от трета, решение, отсъждане или решение. Това триизмерно значение е пряко свързано с употребата на думата в античната медицина. „Krisis“ има значението на фаза в развитието на болест, когато състоянието на пациента е сериозно влошено и се стига до момент, в който - и това е характерното за кризата - трябва да се вземе решение. Решението ще бъде основано на съждане и последван избор за действие. Това антично значение на понятието „криза“ е конкретно и се запазва през всички бъдещи трансформации на думата. Вж. Университетски речник – основни понятия, НБУ. Достъпно на <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtia/kriza>

⁷ Juglar, Cl. Des crises commerciales. - Annuaire de l'economie politique, 1856.

⁸ Световният икономически форум (WEF) е създал, оценил и наблюдавал десетки глобални рискове от 2005 г. насам, използвайки проучване на около 1000 основни заинтересовани страни. Според тяхната дефиниция глобалният риск е „несигурно събитие или състояние, което, ако се случи, може да причини значително отрицателно въздействие върху няколко държави или индустрии в рамките на следващите 10 години“ (The 2019 Global Risk Report, p. 100).

нови технологии, дори във времена на криза, по-бързо и често по-успешно от по-големите корпорации. Това им дава конкурентно предимство и ги прави важен фактор за икономическия растеж и развитие на ЕС. Нерядко дори самите кризи се е случвало да бъдат катализатор на това МСП да увеличат своята производителност и да подобрят своята оперативна ефективност⁹. Европейските МСП се доказаха именно във времена на изпитание от всякакъв характер. Преди пандемията от COVID-19 имаше, например, няколко здравни кризи, които оказаха силно влияние върху МСП пейзажа в Европа и укрепиха местния бизнес.

2.1. Кризи от здравен характер

Един забележителен пример е избухването на кризата с тежкия остър респираторен синдром (SARS) през 2002-2003 г. Въпреки че епидемията засегна предимно Азия, тя имаше вълнообразни ефекти върху световните пазари и националните икономики, включително Европа. МСП, работещи в сектори като предлагане на ваканционни услуги, туризъм, хотелиерство и търговия на дребно, претърпяха значителни смущения, тъй като доверието на потребителите намаля, бяха наложени ограничения за пътуване и икономическата активност се забави. Множество МСП се сблъскаха с финансови затруднения и трябваше да адаптират своите бизнес модели, за да оцелеят. Но тази криза за пръв път подчерта и огромното значение на планирането, включително по отношение на контрола на запасите и снабдяването в предприятията, управление на персонала и вътрешната комуникация, установяването на корпоративни здравни политики, с което подтикна европейските предприятия да бъдат далеч по-организирани и бдителни в тази посока¹⁰.

Друга здравна криза, която имаше последици за МСП, беше грипната пандемия H1N1, известна още като свински грип, която се появи през 2009 г. Избухването ѝ доведе до широко разпространени опасения за общественото здраве и безопасност. Бяха приложени сериозни мерки като затваряне на училища, ограничения за пътуване и повишени хигиенни протоколи. МСП в сектори като здравеопазване, хотелиерство и транспорт бяха изправени пред предизвикателства, тъй като търсенето на техните продукти и услуги започна силно да се

⁹ Duda, J., Et al. Entrepreneurship, Innovation, and Crisis: SME Responses to the COVID-19 Pandemic Journal of Business Research. Volume 142, March 2022, pp. 377-378.

¹⁰ Day B, Burnice McKay R, Ishman M, Chung E. The new normal: lessons learned from SARS for corporations operating in emerging markets. Management Decision. 2004 Jul 1;42(6):794–806. doi: 10.1108/00251740410542357. PMID: PMC7147509.

колебае със значителни амплитуди. Освен това МСП, участващи в производството на медицински консумативи и фармацевтични продукти, се сблъскаха с повишено търсене, паралелно справяйки се с прекъсванията на веригата за доставки и недостиг на ресурси и персонал.

Отговорът на тези здравни кризи и тяхното въздействие върху МСП варираше в зависимост от конкретните обстоятелства и мерките, прилагани от правителствата и здравните власти. Тези инциденти обаче подчертаха уязвимостта на МСП към външни шокове от подобен характер и необходимостта от адекватни механизми за подкрепа, които да им помогнат да издържат и да се възстановят от здравни кризи. Те също така подчертаха значението на готовността, планирането при извънредни ситуации и способността за адаптиране към променящите се обстоятелства, за да могат МСП да останат устойчиви пред предизвикателствата, свързани със здравето.

Но въпреки получените ценни уроци, здравните кризи останаха подценени. Поразяващо е, че според проучванията, МСП допреди COVID-19, въпреки всички световни здравни шокове, никога преди не са признавали пандемии като значим риск. И въпреки че правителствата са се опитвали да повишат осведомеността и да осигурят ресурси за подобряване на готовността за пандемия от МСП, загрижеността и действителната готовност на предприятията не са се променили много, респективно повечето МСП не са имали подходящи планове за готовност за бъдещи пандемии преди коронавирусната епидемия от 2019 г.¹¹

2.2. Кризи от нездравен характер

Историческият анализ показва, че през периода от 1960 г. до 2023 г. МСП са изправени и пред множество външни предизвикателства от нездравен характер, които също са оставили траен отпечатък върху тяхната дейност, растеж и цялостен икономически принос. Тези моменти обхващат различни етапи от съвременната икономическа история, включително стопански спадове, финансова нестабилност, редица неблагоприятни глобални събития и

¹¹ Asgary, A., Ozdemir, A.I. & Özyürek, H. Small and Medium Enterprises and Global Risks: Evidence from Manufacturing SMEs in Turkey. *Int J Disaster Risk Sci* 11, 59–73 (2020). Достъпно на <https://doi.org/10.1007/s13753-020-00247-0>.

обществени технологични трансформации. Тези икономически кризи показаха уязвимостта на МСП към външни шокове и подчертаха значението на тяхната устойчивост и адаптивност.

Една от забележителните кризи, с които се сблъскаха МСП през миналия век, например, беше петролната криза от 70-те години. Гласнати от арабското петролно ембарго през 1973 г., цените на петрола скочиха до небето, което доведе до рязък недостиг на пазарите и последваща глобална рецесия. МСП бяха силно засегнати, тъй като потребителските разходи намаляха, производствените разходи скочиха и икономическата нестабилност проникна в индустриите по целия свят.

Друга значителна криза се разрази в началото на 80-те години, характеризираща се с високи лихвени проценти и спад на цените на петрола. Тази рецесия постави сериозни предизвикателства за МСП, като много от тях претърпяха закриване на производства и загуба на работни места в различни сектори.

В началото на века станахме свидетели на различен вид криза за МСП, като например тази със спукването на дот-ком балона. В края на 90-те години спекулативните инвестиции в интернет базирани компании създадоха раздут пазар, който в крайна сметка се срива, което доведе до значителни загуби за много технологично фокусирани МСП. Тази криза подчерта рисковете, свързани с инвестиционните балони, и значението на стратегиите за устойчив растеж.

Регионалните финансови кризи също засегнаха МСП през този период. Азиатската финансова криза от 1997-1998 г. започна в Тайланд и бързо се разпространи в цяла Азия, което доведе до серия от валутни девалвации и ширеща се каскада от фалити. Така, неминуемо, дори европейските МСП, които търгуваха в тази посока, бяха изправени пред предизвикателства по отношение на ликвидността и намалените възможности за износ, което доказва крехката природа на взаимосвързаността на световните пазари и още повече подчерта уязвимостта на този тип предприятия към външни икономически шокове.

След световната финансова криза от 2008 г. пък МСП бяха изправени пред още повече безпрецедентни предизвикателства. Сливът на високорисковия ипотечен пазар в Съединените щати предизвика глобална рецесия, причинявайки сътресения на кредитния пазар и широко разпространена икономическа нестабилност. МСП изпитаха значителни затруднения заради ограничения достъп до кредити, преживяха силно намалено потребителско търсене и много от тях бяха изправени пред повишен риск от несъстоятелност.

В допълнение към икономическите и финансови кризи, МСП трябваше да преминат през множество технологични трансформации, които също немалко ги затрудниха. Възходът на интернет и електронната търговия наруши традиционните бизнес модели и подтикна МСП да търсят начини да се адаптират към цифровата ера. Компаниите, които не успяха да „прегърнат“ онлайн каналите, се сблъскаха с повишена конкуренция и намаляващ пазарен дял, дори с риск от изключване от пазарите, което подчертава значението на цифровата трансформация за МСП, за да останат конкурентоспособни в бурно развиващия се съвременен бизнес пейзаж. Автоматизацията и цифровизацията повлияха на МСП във всички отрасли. Въпреки че тези технологични постижения повишиха производителността и ефективността на стопанската дейност, те също така изместиха определени работни роли, оказвайки натиск на предприятията да преквалифицират и повишават уменията на своята работна сила. В допълнение към това, технологичният напредък изискваше нелеко адаптиране и големи инвестиции в цифрова инфраструктура. Така, от деветдесетте години насам възприемането на автоматизацията и дигиталните инструменти стана от особено решаващо значение за МСП, за да оптимизират своите операции и да поддържат конкурентното си предимство.

Предизвикателство в Европа през годините остана и самата дефиниция за това що е МСП. Понятието търпя дълга еволюция и синхронизиране сред европейските партньори, което подчерта предизвикателната натура на единния подход към политиките и практиките в областта на малкия и средния бизнес. Хармонизацията на дефиницията за МСП имаше ключово значение за осигуряване на равнопоставеност и справедливост при достъпа до ресурси и подкрепа. Въпреки това, постигането на консенсус относно общата дефиниция бе сложен процес, който изискваше деликатно балансиране на различните интереси и специфики на различните европейски държави. През последните години отново протече диалог на европейско ниво за преразглеждане на дефиницията. Несъмнено, с развитието на стопанския оборот, то ще търпи модуляции и в бъдеще. Според така даденото понастоящем официално определение на ЕК¹², пресъздадено и в българския Закон за малките и средните предприятия¹³,

¹² Препоръка на Комисията от 6 май 2003 г. относно определението на микро, малки и средни предприятия (С(2003) 1422).

¹³ Чл. 3. (Изм. - ДВ, бр. 59 от 2006 г.) (1) Категорията малки и средни предприятия включва предприятията, които имат:

1. средносписъчен брой на персонала, по-малък от 250 души, и
2. годишен оборот, който не превишава 97 500 000 лв., и/или стойност на активите, която не превишава 84 000 000 лв.

за да бъде квалифицирано едно предприятие като микро, малко или средно, то следва да не надминава определени прагове на годишен оборот и брой служители.

В контекста на тези предизвикателства, и особено тази от пандемията на коронавируса МСП се изправиха пред редица предизвикателства и възможности, което послужи за извеждането на поредица от поуки, посочени по-долу.

Първо, тъй като МСП често разполагат с ограничени ресурси в сравнение с големите предприятия, те могат да бъдат по-уязвими по време на периоди на пазарно бездействие или финансови колебания. Това може да се изрази в затруднен достъп до нови пазари и затруднено финансиране от инвеститори и банки. Все пак, това също ги прави по-бързи и гъвкави за адаптация, при условие че успеят да преодолеят първоначалния шок и не изпаднат в несъстоятелност. По време на криза, МСП често показват забележителна устойчивост, като се адаптират по-лесно към новите пазарни условия. Те са в състояние да реагират бързо на нови изисквания или възможности, което може да бъде конкурентно предимство спрямо по-големите корпорации, които се „движат“ по-бавно.

Второ, възможността за установяване на близки бизнес отношения позволява на МСП да създават по-тесни връзки с търговските си партньори. Внезапните прекъсвания във веригите на доставка обаче могат да предизвикат сериозни проблеми. Тъй като МСП обикновено са по-специализирани и зависими от определени продукти и услуги, тези прекъсвания могат да бъдат особено вредни. От друга страна, тесните връзки с партньори могат да помогнат за бързо възстановяване след кризи, тъй като сътрудничеството и доверието между партньорите могат да спомогнат за намиране на нови и бързи решения, без излишно формализиране и протакане.

Трето, МСП обикновено поддържат по-неформален стил на управление, което може да бъде предизвикателство по време на кризи, тъй като може да не е налична ясната трудова структура и планове и процедури, които са нужни в извънредни и непредвидими ситуации. В същото време, тази неформалност позволява голяма степен на гъвкавост и способност за бърза

(2) От предприятията по ал. 1 малки предприятия са тези, които имат:

1. средносписъчен брой на персонала, по-малък от 50 души, и
2. годишен оборот, който не превишава 19 500 000 лв., и/или стойност на активите, която не превишава 19 500 000 лв.

(3) От предприятията по ал. 1 микропредприятия са тези, които имат:

1. средносписъчен брой на персонала, по-малък от 10 души, и
2. годишен оборот, който не превишава 3 900 000 лв., и/или стойност на активите, която не превишава 3 900 000 лв.

адаптация към променящите се обстоятелства, включително при наемането и квалифицирането на персонал.

Въпреки предизвикателствата, породени от тези кризи и несигурност, МСП демонстрираха през десетилетията забележителна устойчивост и адаптивност. Те допринесоха за създаването на висок дял от европейските работни места, иновациите и икономическия растеж.

3. Малките и средни предприятия в Европейския съюз по време на пандемията от COVID-19

Въпреки че Световната здравна организация официално обяви нейния край, пандемията от COVID-19 продължава да представлява огромно предизвикателство не само за човешкото здраве, но и за икономиката като цяло. Въведените през 2020 г. мерки за ограничаване на разпространението на вируса засегнаха дълбоко световната икономика и имаха сериозни и дълготрайни последици за МСП в България и в Европа. Според оценките, държавите членки не бяха подготвени за безпрецедентния характер и мащаб на кризата, породена от пандемията.¹⁴ Ограничителните мерки, нерядко според оценките – хаотични, несинхронизирани и безпринципно налагани¹⁵, доведоха до значителен спад в потреблението. Множество предприятия бяха изправени пред риска от внезапно затваряне поради прекъсвания във веригите за доставки, намалено потребителско търсене, както на ниво отделно предприятие (тъй като по-малко приходи означават по-малко корпоративни разходи за покупки), така и на ниво потребителски опит (загуба на доходи и покупателна способност) и финансово напрежение. В резултат на това, световната икономика се потопи в най-голямата икономическа рецесия след Втората световна война. Почти всички държави по света се сблъскаха с отрицателен икономически прираст, особено тези с възникващи се и развиващи се пазари. Това представляваше най-сериозното икономическо спъващо събитие от последните 60 години. Това се отрази и на бизнеса.

¹⁴ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg., p. 9.

¹⁵ In Europe, Coronavirus Spread Creates Border Chaos, Choked Supply Lines. https://www.voanews.com/a/science-health_coronavirus-outbreak_europe-coronavirus-spread-creates-border-chaos-choked-supply/6185953.html

Повече от половината от анкетираните МСП в проучване на ЕК от 2020 г. са посочили, че пандемията вероятно ще има дългосрочни въздействия върху бизнес модела им¹⁶. През 2020 г., когато пандемията за първи път удари икономиките по целия свят, например, всички класове предприятия в сектора на нефинансовите бизнес услуги в ЕС преживяха значителен спад в добавената стойност. В разгара си през същата година кризата доведе до свиване на икономическата активност в европейския нефинансов бизнес сектор със значителни загуби на работни места. Добавената стойност по факторни разходи – мярка за брутния доход от оперативни дейности след корекция за оперативни субсидии и косвени данъци в сектора спадна с 6%, намалявайки от 7,1 трилиона долара през 2019 г. до 6,7 трилиона долара през следващата година.

МСП бяха особено засегнати от икономическите последици на пандемията. За разлика от големите корпорации, които обикновено разполагат с по-големи резерви и повече финансова стабилност, по-малките предприятия разполагат с ограничени ресурси и по-слаби финансови показатели. Много от тях се бореха за оцеляване и бяха принудени да се справят със значителните предизвикателства като намаление на продажбите, затваряне на производствата и загуба на работни места. Въпреки бързата реакция на европейско ниво, за разлика от доскорошния опит със световни финансови и здравни кризи, тази, породена от COVID-19 (и естествено нейното продължение в нездравен аспект), имаше двоен нокаутиращ ефект върху световната икономика. Пандемията предизвика внушителни последици както за здравната система, така и за икономиката.

В действителност, спадът в активността на МСП се оказа идентичен в различните държави, но различен в отделните сектори. На всичко това отгоре МСП бяха засегнати от косвени въздействия, като страх от зараза и повишена бизнес несигурност, въпреки периодите на известно „просвещаване“ и намаляване на броя на заразените. Въздействието на COVID-19 беше асиметрично и разкри едновременно неравенството и уязвимостта на множество отделни индустрии и типове предприятия. Тежестта на последствията се оказа различна в различните държави, но в по-голямата си част беше в зависимост, както от секторния микс в региона, така и от дължината и дълбочината на въведените от тях ограничения¹⁷. По оценка на ОИСР причините за това диспропорционално въздействие се обясняват по следния начин:

¹⁶ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023..., p. 9.

¹⁷ Woolford, J.L. Territorial Impact and Responses to COVID-19 in Lagging Regions, EUR 30791 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2021, ISBN 978-92-76-40672-3, doi:10.2760/000780, JRC125914. p. 4.

- МСП са особено представени в сектори, които са силно засегнати от кризата, като продажби на едро и дребно, въздушен транспорт, хотелиерство и ресторантьорство, недвижими имоти и услуги. В тези сектори делът на заетите лица в МСП в държавите членки на ОИСР е около 75%;

- по-малките предприятия обикновено са по-финансово нестабилни и разполагат с по-малки парични резерви, което ги прави по-уязвими на кризи. Освен това, за тях е по-трудно да намерят различни източници на финансиране и често са зависими от банкови заеми;

- по-малките компании разполагат с по-ограничени възможности във веригите на доставки. Те имат по-малки мрежи от търговски партньори, което ги прави по-уязвими спрямо сътресения в стопанския оборот и повишаване на цените;

- по-малките предприятия отстъпват във въвеждането на дигитални инструменти и технологии на по-големите компании. Изследванията показват, че пандемията е довела до повишаване на използването на дигитални технологии от МСП, но разликите между държавите и отделните класове МСП са значителни. В сравнение с големите предприятия, микро и малките предприятия са по-слабо адаптирани към дигиталните технологии;

- те са изправени и пред повече оперативни ограничения. Например, микро и малките предприятия имат по-малко мениджърски ресурси за спазване на регулаторните рамки и гарантиране на безопасността на потребителите и служителите. Също така, вероятността МСП да инвестират в процеси, стоки и услуги, особено тогава, когато се налага това да се случи в спешен порядък, е по-ниска в сравнение с големите предприятия и стартъпите¹⁸.

Рестриктивните механизми за борба със заразата оказаха непосредствено въздействие върху предлагането, особено в секторите, силно зависими от личните взаимодействия, така, както се случи и при предишните кризи - тези на здравеопазването, туризма, културата, търговията на дребно и транспорта. Във всички държави членки предприятията претърпяха рязък спад на приходите и се бореха да покрият фиксираните разходи, което доведе до

¹⁸ OECD (2021), One year of SME and entrepreneurship policy responses to COVID-19: Lessons learned to „build back better“. Достъпно на <https://read.oecd.org/10.1787/9a230220-en?format=pdf>; OECD (2020), Productivity gains from teleworking in the post COVID-19 era: How can public policies make it happen?, Достъпно на <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/productivity-gains-from-teleworking-in-the-post-COVID-19-era-a5d52e99/>; OECD (2019); OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2019. Достъпно на https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/oecd-sme-and-entrepreneurship-outlook-2019_34907e9c-en

съкращения, непредвидени и често неплатени отпуски и дори закриване на бизнеси. МСП в различни индустрии трябваше бързо да се адаптират към моделите на дистанционна работа, да приложат строги мерки за здраве и безопасност на работа и да предприемат цифровата трансформация, за да „останат на повърхността“. Принудени от поставените ограничения, МСП все повече започнаха да дигитализират операциите, за да се адаптират към променящите се обстоятелства, но това допълнително ги забави и натовари.

Прекъсването на веригите на доставки пък доведе до недостиг на части и междинни стоки, което удари и потребителите, които и без това вече изпитваха материални затруднения. Те загубиха доходи и изпитаха повишена несигурност поради страх от заразяване и загуба на препитание, което от своя страна намали разходите и потреблението¹⁹. Спорадично се получаваше недостиг на стоки от първа необходимост, докато за други се редуваше спекула след спекула. Тези ефекти се усложниха, тъй като работниците нерядко бяха съкращавани и предприятията не бяха в състояние да плащат заплати. Както платежоспособните, така и по-малко платежоспособните дружества бяха изправени пред внезапен недостиг или дори липса на ликвидност. МСП се изправиха пред риска от остра липса на възможност да се разплащат.

Според доклад на ОИСР от 2020 г., неочакваният и рязък спад в приходите от продажби през първата половина на 2020 г. е довел до изострен недостиг на ликвидност и е застрашил оцеляването на множество иначе жизнеспособни предприятия. Забавените плащания изложиха на риск не само ликвидността на МСП, но и тяхното съществуване. 1 от 4 фалита при МСП се дължат именно на неплатени навреме фактури²⁰. Всичко това доведе до допълнително напрежение и натиск върху тяхната ресурсна обезпеченост, с потенциал общата ликвидна криза за множество МСП да се превърне в глобална криза на корпоративна

¹⁹ Според Доклада за плащанията на потребителите за 2020 г. 35% от европейците са загубили доходи в резултат от COVID-19 и 47% от тях са по-загрижени за финансовото си състояние, отколкото са били в който и да е друг момент от живота си, Според проучването, проведено между август и октомври, обхващащо повече от 24 000 потребители в 24 европейски страни, Около една пета (21%) са взели пари назаем, за да плащат сметки през последните шест месеца, което е спад от 25% през 2019 г. Тъй като доходите спадат в повечето европейски страни, всеки трети (34%) потребител казва, че спестява по-малко, отколкото е бил преди кризата. Проучването установява, че въздействието на пандемията от COVID-19 е непропорционално: 43% от хората с ниски доходи казват, че спестяват по-малко в резултат на пандемията в сравнение с 28% от хората с високи доходи, които казват същото. Достъпно на <https://www.intrum.com/publications/european-consumer-payment-report/european-consumer-payment-report-2020/>

²⁰ European Commission – Statement: A „Relief Package” to give our SMEs a lifeline in troubled waters I Blog of Commissioner Thierry Breton. Brussels, 19 September 2022.

несъстоятелност²¹. Отделно симулации, базирани на данни от европейски компании, показаха, че при липса на държавна подкрепа 20% от предприятията биха изчерпали ликвидността си след един месец, 30% след два месеца и около 40% след три месеца. При това трябва да се отбележи, че повечето от тези предприятия са били печеливши и жизнеспособни преди началото на кризата²².

Безпрецедентната криза в действителност бе с неவிждан мащаб. Международно изследване, организирано от Facebook, ОИСР и Световната банка, проведено с предприятия с до 500 служители, показва, че 21% от европейските участници в проучването временно са спрели дейността си между януари и май 2020 г., предимно заради държавно наложените локдауни. Допълнително, продажбите са намалели при 61% от отговорилите, а заетостта - при 22% от тях²³. Според друго проучване от август 2020 г. с участието на над 2 200 МСП от Франция, Германия, Италия и Великобритания, 65% от френските, 58% от немските, 80% от испанските, 80% от италианските и 71% от британските респонденти са заявили спад в продажбите. За шестмесечен период фалит са предвиждали 13% от френските, 10% от немските, 11% от испанските, 10% от италианските и 9% от британските участници²⁴.

Незасегнати почти нямаше. Според проучване, извършено в процеса на подготовка на Годишния доклад за малките и средни предприятия на ЕК за 2020/2021 г., 67% от участвалите МСП са отчели, че са се срещнали с поне едно препятствие в резултат от пандемията. Много МСП са били засегнати от нарушаване на веригите на доставки, с недостиг на материали, стоки или услуги (36% от тях). 19% от МСП са потвърдили наличието на трудности при намиране на алтернативен доставчик. Също така, 26% от МСП са платили по-високи цени за материали, стоки и услуги, а 39% са се сблъскали със забавяне на плащанията. Пандемията се е отразила на вноса и износа, като 17% от МСП, занимаващи се с износ, и 24% от тези, занимаващи се с внос, са срещнали трудности. Оборотът е намален при 57% от анкетираните МСП, като микро (60%) и малките предприятия (56%) са били по-силно засегнати от средните предприятия

²¹ Liquidity shortfalls during the COVID-19 outbreak: Assessment and policy responses. OECD Economics Department Working Papers No. 1647

²² OECD (2020), Corporate sector vulnerabilities during the COVID-19 outbreak: assessment and policy responses. Достъпно на https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132712-uidv1yagnx&title=Corporate-sector-vulnerabilities-during-the-COVID-19-outbreak-assessmentand-policy-responses.

²³ Facebook, OECD and the World Bank (2020). Global State of Small Business Report. Достъпно на <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2020/12/Final-Global-State-of-Small-Business-Report.pdf>.

²⁴ McKinsey and Company (2020). COVID-19 and European small and medium-size enterprises: How they are weathering the storm, October. Достъпно на <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/COVID-19-and-european-small-and-medium-size-enterprises-how-they-are-weathering-the-storm>.

(43%). По отношение на заетостта, около една трета от участвалите в изследването МСП са намалили работните часове на служителите си, докато 9% са намалили заплатите. Използването на вътрешно финансиране е бил най-често срещаният подход за справяне с финансовите последствия от пандемията през първата година сред МСП. 33% са се възползвали от държавна подкрепа за намаляване на разходите, а 27% - от схеми за запазване на работни места. Много МСП (19%) временно са преустановили търговската си дейност, докато други (19%) са спрели да плащат някои бизнес разходи²⁵.

Така ниската ресурсна обезпеченост на отделни икономически играчи, т.е. тези, които изпаднаха в липса на ликвидност и не бяха подкрепени, се оказа фактор с непреодолимо отрицателно влияние – те фалираха. Поради това, множество държави членки превърщаха краткосрочни заеми в безвъзмездни помощи, осигурявайки по-голяма устойчивост и ликвидност, особено на микропредприятията, които са особено уязвими в това отношение. Но доколкото щетите от кризата се различаваха в отделните държави членки, то това беше диференцирано освен от разпространението на вируса и свързаните с него последици за здравето, от продължителността и строгостта на мерките за задържане, но и от различните икономически и промишлени структури, от спецификите на пазарите на труда и от тяхната степен на интеграция в глобалните вериги на стойността. Немалко зависеше и от постигнатото ниво на дигитализация на работните и бизнес процесите.

Въздействието на пандемията от COVID-19 и последвалата икономическа криза върху различни територии, групи и сектори беше и продължава да бъде силно променливо и неравномерно разпределено. Държави, които бяха по-интегрирани едни с други, имаха нещастие да регистрират по-рано случаи със заразени. По-слабите региони, отцепените пазари, по-малките предприятия и работниците в неравностойно положение също бяха непропорционално засегнати, като отрицателните последици допълнително помрачиха и дългосрочните перспективи за тях.

Друг фактор бе и делът на експортната ориентираност на държави. По оценка на Организацията на ООН за промишлено развитие, например, колкото е по-голяма зависимостта от веригите за създаване на стойност, толкова нараства и възможността от ефекта на блокиране за компаниите в развиващите се страни, т.е. експортно ориентираната индустриализация може

²⁵ European Commission (2021) 2021: Annual report on European SMEs - Digitalisation of SMEs. Достъпно на <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46062/attachments/1/translations/en/renditions/native>.

да бъде по-малко жизнеспособно средство за „излизане“ от тази ситуация²⁶. Въпреки че БВП на почти всички държави членки се сви по време на пандемията, нивото на свиване се оказа по-малко за скандинавските и балтийските държави и Полша, например. Това се дължеше отчасти на по-напредналите нива на цифровизация на тяхната икономика, което позволи на фирмите да продължат безпроблемно дейността си въпреки ограниченията за физически събирания²⁷.

Пандемията имаше и позитивно въздействие. Тя ускори някои добри тенденции като дигитализацията и прехода към устойчив бизнес. Все повече предприятия започнаха да прилагат иновации и нови технологии, за да приспособят своята дейност към новите обстоятелства. Отделно, парадоксално или не, европейските МСП като цяло доказаха и известна устойчивост, като регистрираха 3,5 трилиона долара добавена стойност в разгара на пандемията (спад от 4 трилиона долара през 2019 г.), което е по-малко от 5%²⁸.

Броят на заетите също спадна в сектора²⁹ (спад от 3% - от 131,5 милиона през 2019 г. до 127,7 милиона след пандемията)³⁰, но въпреки че производството и работните места се свиха, броят на предприятията, работещи в нефинансовата бизнес сфера на ЕС, се увеличи с 1%. Интересно е обаче, че по-големите класове предприятия изпитаха по-голяма тежест от спада в сравнение с микро и МСП. Отделно, заетостта в МСП намаля през 2020 г. с 3,2%, като микро предприятията бяха по-малко засегнати с по-малък спад от 0,8%³¹.

През следващата 2021 г. микро предприятията отново се справиха най-добре, показвайки най-голям ръст във всички ключови променливи сред трите класа предприятия, докато пък големите предприятия отбелязаха по-висок ръст на добавената стойност в сравнение с всички подкласове МСП³². И макар че данните от 2022 година за добавената стойност на МСП в ЕС изглежда подсказват завръщане към здравословен растеж, според Годишния доклад за европейските МСП 2022/2023 реалността е малко по-комплицирана. На пръв поглед МСП от

²⁶ Hartwich, F. Managing COVID-19: Why poorer countries may drop out of industrialization. Достъпно на <https://www.unido.org/stories/managing-COVID-19-why-poorer-countries-may-drop-out-industrialization>.

²⁷ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg, p. 19.

²⁸ Ibid.

²⁹ През 2019 г., преди пандемията от COVID-19, е забелязан ръст на заетостта от 4,1%.

³⁰ През 2020 г. 23,3 милиона МСП, регистрирани в сектора, наеха 82 милиона души – 64% от общия брой на заетите в ЕС.

³¹ Annual report on SME pp 32-33

³² Ibid.

ЕС демонстрират растеж в добавената стойност в нефинансовия бизнес сектор със 6,7% през 2022 г., но това увеличение може и да се разглежда като надценено. Оценката се извършва в текущи цени и е отразяваща растежа на инфлацията. Когато се вземе предвид Хармонизирания индекс на потребителските цени за всички артикули за 2022 г., според доклада, се разкрива, че добавената стойност в действителност намалява с 2,3%. Това отрицателно развитие беше отчасти балансирано от заетостта, която в МСП нараства с 2,4% през 2022 г. По отношение на добавената стойност на МСП през 2022 г., осем държави членки на ЕС (Малта, Дания, Испания, Словения, Португалия, Ирландия, Люксембург и Белгия) отбелязаха истински ръст. За три от тези държави ръстът дори превиши 4%: Малта (6,5%), Дания (5,5%) и Испания (4,3%). Изглежда, че дори в предизвикателни условия, МСП могат да постигнат растеж, въпреки че някои страни, включително тези с най-голямо участие в икономиката от сектора на МСП, претърпяха спад.

В този контекст, от първостепенно значение е да се изследват факторите, които са променили динамиката в структурата на икономиката с участието на МСП през 2021 и 2022 г., особено по отношение на регистрациите на нови предприятия и несъстоятелностите, на база на данни от Евростат. Според последната информация от Евростат, новорегистрираните предприятия в ЕС значително нарастват през 2021 г., с обща стойност от 14,9%. Този растеж е последван от минимално увеличение от 0,2% през следващата година³³. Така броят на МСП се е увеличил, за сметка на 3,4% по-малко по-големи предприятия, отколкото преди пандемията³⁴. Цифрите обхващат всички регистрирани предприятия, но представляват добър показател за влиянието на постпандемичната ера върху МСП, които обикновено формират значителен дял от новорегистрираните компании. Измежду 21 държави членки на ЕС, които предоставят данни за нови бизнес регистрации, само Дания показва спад през 2021 г. 13 от тези държави отбелязват спад в регистрациите през 2022 г., като в 7 от тях спадът е повече от 10%.

Само 8 държави членки (България, Франция, Хърватска, Нидерландия, Полша, Португалия, Румъния и Словения) показват ръст в бизнес регистрациите и за двата годишни периода. Прогнозите за 2023 година също показват още положителни тенденции. Очаква се,

³³ Eurostat. Достъпно на <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/database>.

³⁴ Europe's small businesses proved resilient to COVID-19 pandemic disruption. Here's what that means for SMEs. World Economic Forum. Достъпно на <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/europe-smes-business-resilience-COVID-19/>

че броят на МСП да доближи или дори да надхвърли нивата от 2019 година, основно заради растежа на микропредприятията (но само в две държави членки, Люксембург и Малта, се очаква броят на МСП да расте с над 2,5%). Според предвижданията, 6 държави членки могат да изпитат спад в тези области. Това обаче включва две от най-големите икономики в ЕС – Германия и Италия, където се очаква най-сериозен спад на броя на МСП съответно с 2,2% и 0,7%.

По отношение на несъстоятелностите, въпреки че 2020 г. е относително стабилна, кумулативният ефект на пандемията води до там, че броят на обявените фалити започва да расте през 2021 г. в голяма част от държавите членки. От двадесет и едната държави членки, предоставящи подробни данни, в осем се отбелязва увеличение, вариращо от 8% до 95%. В 11 държави членки се наблюдава спад, като в 7 от тях спадът е двуцифрен. Този растеж в броя на обявените несъстоятелности в ЕС продължава и през 2022 г., достигайки 7,1%. В 10 държави членки се отбелязва увеличение на несъстоятелностите, като в повечето случаи то е значително - растежът е над 10% във всички случаи, с изключение на Германия, където е 4,5%. В 10 други държави членки, обаче, се отбелязва спад на обявените несъстоятелности, с особено високи стойности в Кипър (-67,7%), Румъния (-57,4%), Словакия (-26,1%), Италия (-20,3%) и Португалия (-18,1%).³⁵

Предизвикателствата обаче продължават да се натрупват. Недостигът на квалифицирани работници се е превърнал в основен проблем за МСП в целия ЕС. Положението за МСП в ЕС е опасно и ще остане такова в обозримо бъдеще, поради различни външни и вътрешни фактори. Нивата на инфлация се увеличиха драстично, особено през 2022 г., което също провокира повишаване на лихвените проценти, което от своя страна намали достъпа до финансиране. Повишените разходи за енергия и поскъпването на суровините оказват допълнителен натиск върху предприятията. Освен това прекратяването на финансовата помощ от правителствата поради низходяща тенденция на пандемията намали капацитета за устойчивост и изложи на допълнителен риск крехкото положение на повечето МСП.

Отделно европейските МСП бяха засегнати от войната в Украйна и косвено от по-мощните икономически събития, свързани с войната, които застрашават техния растеж. За

³⁵ Quarterly registrations of new businesses and declarations of bankruptcies – statistics. Достъпно на https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quarterly_registrations_of_new_businesses_and_declarations_of_bankruptcies_-_statistics&oldid=504228.

предприятия, разположени в определени държави, експозицията е по-висока поради физическата и икономическа близост до Украйна и Русия. И накрая, едновременно със справянето с извънредни икономически и социални предизвикателства през последните няколко години, МСП също трябваше да се подготвят за прехода към цифрова и устойчива икономика. Изправени пред големи предизвикателства, множество МСП продължават да се нуждаят от подкрепа, за да могат да се възстановят и преосмислят своя бизнес след кризата. Държавните стимули, както и подкрепата на ЕС, са били ключови за оцеляването на много МСП по време на пандемията и продължават да бъдат важни за възстановяването им. Но също така е важно да се гарантира, че тези средства са достъпни и достигат до най-уязвимите МСП, и да се насърчава включването и участието на МСП в икономиката в по-широк контекст.

Според предвижданията МСП в ЕС продължават да поддържат по-ниски равнища на добавена стойност и заетост в сравнение със ситуацията преди пандемията през 2019 г. и за 2023 г. не се очаква подобрение на този сценарий. Добавената стойност на МСП в нефинансовия сектор се очаква да нарасне с 5,2%, но ако се коригира спрямо инфлацията, това представлява намаление с 1,2%. Прогнозите на Европейската комисия за 2023 г. показват различна динамика за МСП в различните държави членки на ЕС. Според очакванията, добавената стойност на МСП, измерена в текущи цени, ще се увеличи във всички държави-членки, но някои от тях вероятно ще изпитат намаление на заетостта и броя на предприятията. Изглежда, че възстановяването след кризата от COVID-19 ще бъде неравномерно. В 4 държави членки – Румъния, Словакия, Малта и Литва, се очаква растеж на номиналната добавена стойност на МСП с повече от 12%. От друга страна, в 9 държави членки се очаква спад на добавената стойност, коригирана според инфлацията, като в Швеция и Унгария този спад се очаква да е съответно 5,7% и 11,1%.

Прогнозите предвиждат намаление на заетостта в МСП през 2023 г. с 0,2%, което е сходно с прогнозите за големите предприятия³⁶. Само в една държава, Малта, се прогнозира ръст на заетостта в МСП с повече от 2,5%. Въпреки това има и „сребърна ивица“ - някои типове МСП в ЕС успяват да се справят с това предизвикателство по-успешно. Микро предприятията, които с по-малко от 10 служители, отново показват по-добра динамика от всички други класове по размер на МСП. По-конкретно, заетостта в тях се увеличава с 3% през

³⁶ Заетостта се очаква да се възстанови до нивото от 2019 година с изключение на малките (97,2%) и средните (96,9%) предприятия, които се очаква да имат по-слабо възстановяване. Заетостта в големите предприятия се очаква да бъде същата през 2023 година, както и през 2019 година.

2022 г., като по този начин изпреварва всички други класове по размер, включително големите корпорации, което е и добър знак за 2023 г.³⁷ Позитивно за бъдещето е и обстоятелството, че бяха забелязани цели индустриални екосистеми, където МСП дори са успели да разширят дейността си въпреки кризата. Когато данните се коригират според инфлацията, може да се види, че през 2022 г., МСП в две от индустриалните екосистеми са постигнали ръст на добавената стойност. Гледайки от технологична перспектива, секторът, който интензивно използва знания, показва значителен ръст на добавената стойност на МСП, заетостта и броя на МСП между 2020 и 2022 г.³⁸

Вън от тясно икономическия аспект на ситуацията, следва да се отбележи, че активното участие на МСП в процеса на формулиране на политиките ще бъде от съществено значение за постигане на балансирани и ефективни решения, които отговарят на нуждите на всички сектори на икономиката. Институциите на ЕС трябва да приемат по-отворен подход към консултациите, като приемат мненията и предложенията на МСП по-директно, без да се разчита изключително на традиционните формализирани канали за сътрудничество. По този начин ще бъде подкрепено активното участие на МСП, като се гарантира, че техният глас се чува и се отразява в крайните решения.

От вече установената в анализа дотук неяснота относно степента на участие на МСП в процеса на разработване, изпълнение и мониторинг на ограничителните противоепидемични мерки, както и на икономическите мерки за подкрепа в рамките на ЕС, би могло да се заключи, че техният глас трябва да бъде активно включван в процеса на формулиране на политики, които ги засягат оттук нататък. Одобрени без непосредствено участие на МСП, множество мерки и политики най-вероятно са пропуснали да се съобразят с важни аспекти на тяхното уникално положение и нужди. Сега обаче, когато МСП се борят да преодолеят последствията от пандемията от COVID-19 и да се адаптират към променящите се пазарни условия, е наложително те да имат възможността да влияят пряко на политиките и мерките, които ги засягат.

Необходимостта от активен и подкрепящ диалог между ЕС и МСП вече не следва да бъде игнорирана. МСП, които представляват значителна част от икономиката на ЕС, трябва да участват директно в дискусиите, свързани с формулирането и проследяването на мерки, които

³⁷ Di Bella, L., Katsinis, A., Lagüera-González, J., SME Performance Review 2022/2023, 2023, ISBN 978-92-9469-591-8, doi: 10.2826/69827.

³⁸ Ibid.

ги засягат. Затова е от съществено значение МСП да бъдат включени директно в процесите на вземане на решения и да участват активно в разработването на нови политики и стратегии, които отговарят на техните специфични нужди и цели. Така, не само ще се повиши качеството на политиките, но също така ще се гарантира, че интересите и потребностите на МСП са приоритет при вземане на решения.

4. Малките и средни предприятия в България по време на пандемията от COVID-19

Още от 2004 г. насам като устойчива тенденция се очертава МСП да имат приоритетна роля при създаване на заетостта и стопанския оборот в България. Тяхната роля става все по-съществена с всяка изминала година. 2004 г. година обаче беше и първата, през която дружествата на малкия и средния бизнес имаха по-голям принос от този на предприятията с над 249 заети при производството на добавена стойност в нефинансовия сектор³⁹. От тогава насам те се намират в подем. Понастоящем, МСП допринасят за три четвърти от общата заетост и за близо 65% от добавената стойност в икономиката на страната (по данни за 2019 г.), като за периода от 2010 г. до 2019 г. генерираната добавена стойност от тях се увеличава с отчетливо по-бързи темпове от тази на големите предприятия. Въпреки това, понастоящем общият брой на МСП все още не може да се възстанови на нивата преди кризата. През 2022 г. в България е имало приблизително 311 009 микропредприятия (за разлика от 316 772 през 2019 г.). Освен това през 2022 г. е имало около 22 930 малки предприятия (за разлика от 23 529 през 2019 г.), и 4 105 средни предприятия (за разлика от 4 358 през 2019 г.)⁴⁰.

Въведените през 2020 г. мерки за ограничаване разпространението на вируса оказаха дълбоко влияние върху световната икономика и засегнаха значително МСП в страната. COVID-19 връхлетя българската икономика в момент, в който тя се представяше силно и с това задълбочи нейните непреодолени проблеми. Коронавирусът внезапно спря няколко години стабилен икономически растеж, който беше повишил дохода на глава от населението над половината от средния за ОИСР. Въпреки по-малкото като относителен брой случаи, както и по-меките ограничителни мерки в отговор на пандемията, отколкото в други страни от

³⁹ Малките и средни предприятия през периода 2001 – 2004 година (статистически анализ). Национален статистически институт, с. 3. Достъпно на <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/MSP04.pdf>.

⁴⁰ Number of small and medium-sized enterprises (SMEs) in Bulgaria from 2008-2022, by size. Statista, 2023. Достъпно на <https://www.statista.com/statistics/878740/number-of-smes-in-bulgaria/#statisticContainer>.

ОИСР, българската икономика се сви силно през второто тримесечие на 2020 г. И докато публичните финанси останаха стабилни, а властите предприеха действия в подкрепа на предприятията и домакинствата, периодът бе белязан от безпрецедентна политическа криза в страната, водеща до порочен кръг от избори за Народно събрание, съответно, не закъсняха и влошените икономически показатели⁴¹. По оценка на Изпълнителната агенция за насърчаване на малките и средни предприятия, именно невъзможността на политическия елит у нас да сформира стабилно и работещо правителство започна да тежи на икономиката и да забавя възстановяването ѝ. В национално представително проучване сред МСП, проведено през януари 2023 г. от агенцията се отчита, че 63.5 % от МСП са заявили, че именно случващото се в политически план през 2022 г. е оказало негативно влияние върху бизнеса им⁴².

Въздействието на кризата, повлияно от тази нестандартна и трудно предвидима политическа ситуация, се оказа твърде неблагоприятен фактор за икономиката на нашата страна, и по-специално върху МСП. Секторът се намираше в състояние на перманентна турбуленция. Бизнесът се сблъскваше с непрекъснати препятствия, нестабилност и реални опасности от фалит. Съвсем малко от МСП успяха да се справят с трудностите и да укрепят финансовите си резерви по време на пандемичния период. Голяма част от предприятията в сектора бяха изправени пред изненадващи промени, които засягаха организацията, оперативната им дейност, финансовата им стабилност и структура. Около 40% от МСП съобщиха за проблеми с ликвидността в резултат на икономическото блокиране. В най-засегнатите сектори като хотелиерство, търговия на дребно и строителство, за 50% от МСП се декларира ликвиден дефицит⁴³. Ниската ликвидност на предприятията нерядко бе в състояние да прерасне в несъстоятелност, което окончателно да ги прекрати.

Ситуацията на МСП в България в този период бе подобна на тази в останалата част от Европа:

⁴¹ Бакъов, Г. България по пътя на присъединяване към Организацията за икономическо сътрудничество и развитие: препоръки, предизвикателства и перспективи. Институт по публична администрация, 2023, с. 33.

⁴² Състояние на малките и средните предприятия в България. Развитие и тенденции във времена на предизвикателства. Агенция за насърчаване на МСП. с. 14. Достъпно на https://www.sme.government.bg/uploads/2023/03/%D0%94%D0%9E%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94_%D0%9C%D0%A1%D0%9F-2022.pdf

⁴³ The economic impact of COVID-19 on SMEs in Europe. MEunited.

- прекъсвания в доставките, свързани с намаляване на работна сила поради въвеждане на изолация, недостатъчна обезпеченост при получаване на входящи ресурси, прекъсване на веригите на доставки и т.н.;

- сблъсък с отпадналото потребителско търсене, причинено от масовите уволнения, мерките за карантина и изолация и т.н., както и увеличаване на потребителската предпазливост и намаляване на спестяванията;

- несигурност и неспособност на МСП да разчитат на постоянен поток от приходи, необходими за покриване на разходите като например замяна на работници или оборудване и не на последно място - липсата на достатъчни финансови ресурси⁴⁴.

Отделно от горното, бяха отчетени нарушения в работната структура и човешкия капитал на предприятията. Според проведено анкетно проучване в разгара кризата през 2020 г. малко над 42% от предприятията са пуснали свои служители в платен отпуск, като първа и най-неотложна мярка, а 39% са били принудени да пуснат свои служители в неплатен отпуск. В допълнение, малко повече от една четвърт или 28% са приложили и двете мерки – платен и неплатен отпуск. Най-крайната мярка – освобождаване на персонал, е била предприета от една пета от предприятията, като най-засегнати са били фирмите в преработващата промишленост. Сред анкетиранияте 48% заявяват, че не се е налагало да прекратят дейност, което в същото време означава, че вероятно поне половината МСП в страната са преустановили поне временно своята дейност по една или друга причина⁴⁵.

Преди да анализа на влиянието на COVID-19 и мерките за адаптиране върху МСП, трябва да бъде установена общата рамка на бизнес средата, в която те се наложи да оперират. По-конкретно, трябва да се открие колко предприятия започнаха и прекратиха своята дейност, какво е било общото им състояние и как те са се приспособили към промените в икономиката. В условията на следпандемична обстановка този показател става още по-важен, тъй като състоянието и реакцията на предприятията определят стабилността на икономиката и способността ѝ да се справи с кризи. Освен това, разбирането на начина, по който се управляват предприятията и как се справят с икономическите условия, може да спомогне да

⁴⁴ Въздействие на пандемията COVID – 19 върху малките и средни предприятия от Югозападен Регион, България, с. 1-2.

⁴⁵ Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19. Изготвен от Институт за икономическа политика по възлагане от Изпълнителна агенция за насърчване на малките и средните предприятия София Октомври 2021, с. 69-70.

се оцени ефективността на мерките, които са били въведени за подпомагане на МСП по време на пандемията. Така може да бъде установено кои мерки са били ефективни, кои не са, и как да бъдат подобрени подходите в бъдеще. В контекста на пандемията от COVID-19, тези данни са основополагащи за планирането на потенциалните последствия върху икономиката. Те позволяват да се прецени как рестриктивните мерки могат да повлияят върху различните сектори и каква подкрепа може да е необходима за малките и средните предприятия, които са основният двигател на българската икономика.

Като цяло, българските граждани се отдръпнаха от предприемачеството - намаля броят на регистрираните търговци и юридически лица след 2018 г. Това се дължи на редица фактори, включително политическата нестабилност и предизвикателствата, свързани с COVID-19 пандемията. През 2020 г., когато се приложиха първите ограничения за борба с пандемията, броят на регистрираните юридически лица в Агенция по вписванията отчете спад от близо 18% (до 38 548), докато от 2021 г. не започна поетапно възстановяване. Според данните от проучване, възложено от Изпълнителна агенция за насърчаване на малките и средните предприятия, цитиращо Националния статистически институт, броят на икономически активните предприятия в България през 2019 г., годината преди удара от пандемията, е 349,7 хил., показвайки относителна стабилност през годините. В сравнение с предходната 2018 г., се забелязва лек спад от 0,8%. Това ниво на икономическа активност представлява основа за нашето разбиране за началния пункт преди настъпването на пандемията.

През 2019 г. в България са били създадени общо 39,8 хил. нови предприятия, които представляват около 11% от всички икономически активни предприятия. Въпреки тази възходяща тенденция, новосъздадените предприятия не успяха да дадат съществен принос към създаването на работни места, като през същата година са били заети общо 56,1 хил. души в новите предприятия. Това сочи, че средно в едно новосъздадено предприятие работят около 1,4 души, като този показател показва леко влошаване в сравнение с периода 2015-2018 г., когато той е бил между 1,5 и 1,9 заети лица. От анализа на статистическите данни за новосъздадените предприятия през 2019 г. става ясно, че най-голям брой нови компании са били създадени в сектор „Търговия“ (16 631), последван от сектор „Професионални дейности и научни изследвания“ (5 062). Тези два сектора представляват основата на сферата на услугите в страната.

При разглеждане на създадените работни места се открива, че те са пропорционални на броя на новосъздадените предприятия. Секторите, които най-много са допринесли за създаване на нови работни места, са „Търговия“ (19 444), „Хотелиерство и ресторантьорство“ (9 049) и „Преработваща промишленост“ (6 254). Съществено е да се отбележи, че средният брой на заетите лица в едно предприятие варира в зависимост от икономическата дейност. Например в „Преработващата промишленост“ средният брой на заетите в едно предприятие е около 2,6, докато в „Хотелиерство и ресторантьорство“ той е около 2,3, въпреки слабата интензивност на дейността в този сектор. Сред новосъздадените предприятия, доминиращите форми на регистрация са дружествата с ограничена отговорност (ООД) и акционерни дружества. Това често се дължи на ниското начално капиталово изискване за ООД и ограничената отговорност на съдружниците до стойността на техните парични вноски.

Въпреки пандемията през 2020 г., малките и средните предприятия в България успяха да поддържат сравнително стабилна заетост, запазвайки 74,3% от общия брой на заетите в икономиката лица. От друга страна, тези предприятия се оказаха особено уязвими на външни шокове, което се отрази в по-голямото намаляване на заетостта при тях (5,9%) в сравнение с големите предприятия (3,8%). Различните икономически сектори бяха различно засегнати от пандемията, също както в останалите европейски страни. Най-сериозните загуби на работни места бяха в хотелиерството и ресторантьорството, както и в преработващата промишленост. В същото време, секторите като строителството и операциите с недвижими имоти бяха по-малко засегнати⁴⁶.

Парадоксален факт за непредсказуемостта на кризата от пандемията е и това, че въпреки свиването на икономическата активност в началото на кризата и намаляването на относителния брой търговци, не се наблюдава увеличение в заявленията за вписване на обстоятелствата относно прекратяване и ликвидация. През 2020 г. са подадени 3 626 заявления, което е с почти 20% по-малко от предходната година. Тези данни могат да бъдат интерпретирани по няколко различни начина. От една страна, възстановяването на новите регистрации на юридически лица през 2021 г. може да се разглежда като положителен знак за икономиката, сочещ на възможно укрепване след шоковете от COVID-19 през 2020 г. От друга

⁴⁶ Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19. Изготвен от Института за икономическа политика по договор за възлагане от Изпълнителна агенция за насърчване на малките и средните предприятия. София, октомври 2021.

страна, намаляването на броя на молбите за откриване/обявяване в несъстоятелност и ликвидация, въпреки свиването на икономическата активност, може да се тълкува като показател за устойчивост на бизнеса сред условията на криза и донякъде адекватност на публичните мерки⁴⁷.

Поначало, българските МСП бяха изправени пред редица сериозни предизвикателства за своето икономическо развитие и реализация на потенциала си още преди пандемията, което само се изостри от кризата, породена от COVID-19. Традиционно местните предприятия се класират по-ниско по отношение на конкурентоспособността от европейските такива и имат недостатъчен дял във високотехнологичните индустрии и услугите с интензивно знание в сравнение със средното за ЕС. Не само че глобалната конкуренция между малки и средни предприятия, включително българските, все повече нараства, но расте и необходимостта от нови стратегии за повишаване на конкурентните предимства и модернизация на пазара чрез дигитализация⁴⁸. Степента на дигитализация влияе пряко на работните процеси и компетенциите на служителите, на технологичните и производствени процедури, на качеството на обслужването на клиенти и доставката на продукти или услуги, което означава, че колкото по-дигитализирано е едно предприятие, толкова то следва да е по-продуктивно. В България обаче съществува значителна поляризация на развитието на МСП в дигитално отношение на регионално ниво, допълнително влошена от кризата, породена от коронавируса⁴⁹. Отделно, за успешна дигитализация, мениджърите непрекъснато трябва да повишават своята компетентност относно ключови аспекти на своята организация, включително основни стопански характеристики, правните особености, в които те оперират, целите и амбициите на предприятието и аспектите на съвременния дигитален свят.

Последствията от пандемията варират в различните сектори, също както това важи за предприятията от целия ЕС, и зависят от няколко фактора, включително типа на бизнеса, технологичните възможности и спецификата на отрасъла. Според анкетно проучване, извършено през март 2021 г., половината от участвалите в него МСП отразяват спад в оборота, като процентът варира от 5% до близо 60%. Най-силно засегнати са предприятията в секторите

⁴⁷ Пак там, с. 44.

⁴⁸ Yuleva-Chuchulayna, R. Digitalization of Small and Medium-sized Enterprises in Bulgaria. 2021. Достъпно на https://www.researchgate.net/publication/348415546_DIGITIZATION_OF_SMALL_AND_MEDIUM-SIZED_ENTERPRISES_IN_BULGARIA.

⁴⁹ Supporting SMEs in Bulgaria. <https://www.pwc.com/cl/en/future-of-government-ccc/entrepreneurship-and-smes-in-CEE/supporting-smes-in-bulgaria.html>.

на хотелиерство, ресторантьорство и туристически услуги, докато високотехнологичните производства и услугите, интензивни на знания, са се справили по-добре⁵⁰. Освен това, някои от най-често срещаните затруднения сред МСП през този период са били свързани с липсата на оборотен капитал и проблеми с доставките, възникнали от ограниченията в международната търговия и свободното движение на стоки. Това е било особено важно за предприятията, които разчитат на международни доставки за своите операции. Над 40% от анкетираните предприятия съобщават за отмяна на поръчки от страна на клиенти, което създава допълнително натиск върху техните бизнес модели. Липсата на персонал е още един значителен проблем, особено в нискотехнологичните сектори, като производството на облекло.

Според данни от проведеното през 2023 г. в рамките на Дейност 1 по настоящия проект социологическо изследване „Ролята на българските малки и средни предприятия при въвеждането, реализацията и наблюдението на ограничителните и компенсаторните мерки, свързани с пандемията от COVID-19”, почти 73% от попитаните МСП са посочили загубата на клиенти като основен негативен ефект от ограничаващите мерки, въведени по време на пандемията. Изчерпването на финансовите ресурси (68%) и влошаването на материалното положение на персонала (66%) също са считани за значими проблеми. Важно е да се отбележи, че тези фактори имат не само икономически, но и социални последици, като водят до напускане на персонала и загуба на доставчици.

Въз основа на горните изследвания, могат да се направят изводи, че значителна част от българските МСП са претърпели негативни последици в резултат на пандемията и свързаните с нея ограничения, включително загуба на клиенти и съкращение на персонала. Въпреки благоприятните прогнози за 2023 г., неспособността да се справят ефективно с тези предизвикателства може да доведе до съкращаване на производства или дори до тяхното закриване. Множество от тях все още се борят да се адаптират към новите обстоятелства. Важен аспект на този процес е добрата управленска практика и правната подкрепа, които могат да помогнат на предприятията да се справят с наложените ограничения и да намерят нови възможности за развитие.

⁵⁰ ИАНМСП (2020), Ефектът COVID-19 върху МСП в България – интервюта с компании. Достъпно на <https://www.sme.government.bg/uploads/2020/12/%D0%95%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BE%D1%82-COVID19-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%85%D1%83-%D0%9C%D0%A1%D0%9F-1.pdf>.

Сред заключенията на документа, изготвен по Дейност 2 от настоящия проект е констатираният проблем с липсата на ефективен и отворен диалог и сътрудничество между МСП, техните браншови организации и националните и местните администрации. В България, не е осигурено необходимото участие на МСП и техните браншови организации в процеса на вземане на решения, включително при разработване, мониторинг и оценка на законодателни и други мерки, които ги засягат. Това включва ситуации на криза и спешност. Тази липса на активно и последователно включване води до ситуации, в които действията на държавата могат да не отговарят на реалните нужди на МСП.

Пандемията, освен че донесе безпрецедентни здравни предизвикателства, също така преобърна и икономиката на страната. Въпреки някои признаци на възстановяване, МСП в България продължават да се борят със значителни пречки, особено в контекста на все по-силна глобална и регионална конкуренция. В този нов икономически ландшафт от ключово значение за успеха им се очертахта преди всичко по-голямата гъвкавост, способността им за бърза реакция и подходът им за развиване на знания и умения. Броят на конкуриращите се предприятия, както за съществуващи, така и за нови пазари, нараства постоянно, едновременно, с което се променя непрекъснато и търсенето на пазара.

Пандемията от COVID-19 промени не само начина, по който предприятията работят, но и потребителските предпочитания и поведение. Пазарните стандарти станаха по-комплексни и се превърнаха във все по-големи предизвикателства. Това доведе до необходимостта МСП да бъдат в състояние да се адаптират бързо към новите условия, особено в дигитален аспект, да развиват нови компетенции и да предлагат нови продукти или услуги, които отговарят на променените нужди и изисквания на пазара. В реалностите след COVID-19, успехът на българските МСП ще зависи все повече от техните способности да развиват и прилагат качествени иновативни решения. За разлика от европейските фирми, българските МСП традиционно оперират с по-ограничени ресурси, което може да представлява предизвикателство, особено при опитите за иновации и разширяване. Отделно, все по-отчетливо се проявява и регионалното неравенство - МСП както в промишлеността, така и в сектора на услугите са разположени предимно в област София-град. Други сравнително развити области са Пловдив, Варна и Благоевград⁵¹.

⁵¹ Национална стратегия за малките и средните предприятия за периода 2021-2027 г. Проект, м. септември 2020 г.

Въпреки различните инструменти за подкрепа и предоставените значителни финансови ресурси, основното предизвикателство на българската държава в борбата с COVID кризата е свързано с недостатъчната комуникация с адресатите на прилаганите мерки. Секторът на МСП, включително браншовите организации, изразяват неудовлетвореност от това, че са били третираны повече като пасивни получатели на мерките, свързани с COVID-19 и предоставените подкрепи, вместо като активни участници в тяхното формулиране, изпълнение и наблюдение. Социологическото проучване, проведено в рамките на същия проект, подчертава, че държавните институции, както на централно, така и на регионално ниво, не са взели под внимание отношението на МСП при въвеждането и изпълнението на ограничителните мерки. С други думи, мерките не са били формулирани и съгласувани с предприятията и не са отразили техните интереси, като са били разработени и приложени без тяхното участие. Комуникацията в голяма степен е била ограничена до държавните институции на централно ниво. Тази ситуация съществува също така при подготовката на мерките за компенсация на последиците от пандемията във връзка с COVID-19.

III. ПОДБОР НА ПОЛИТИКИ И МЕРКИ, ПРИЕТИ НА НИВО ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ

Пандемията от COVID-19 поразил всички държави членки на ЕС. От момента на избухването на кризата, Съюзът си сътрудничи активно със своите членове, в опит да защити здравето и благосъстоянието на гражданите, да подсили националните здравни системи и да ограничи разпространението на вируса. Същевременно ЕС координира реакцията, за да смекчи социално-икономическите последици от COVID-19 и да подкрепи възстановяването на държавите членки. Лидерите на ЕС се споразумяха през март 2020 г. върху четири приоритета, които да насочват бързата реакция на ЕС към COVID-19 пандемията:

1. ограничаване на разпространението на вируса;
2. осигуряване на медицинско оборудване;
3. насърчаване на изследвания за лечение и ваксини;
4. подкрепа за работни места, предприятия и икономика⁵².

⁵² COVID-19 Country policy responses. International Labour Organization. 1 March 2023, p. 2. Достъпно на <https://www.ilo.org/legacy/english/COVID-19/country-policy-responses/covid-EU-response-2023-03-01.pdf>.

Кризата бе неравномерна и както въздействаше по несиметричен начин, така и резултатите от мерките се оказаха различни в отделните държави. Влиянието на икономическите политики са дълбоко свързани с уникалните системни характеристики и институционални рамки, в които те действат. Това показва, че успехът на политиката за борба с коронавируса и неговото въздействие в европейските икономики се простира отвъд техните индивидуални заслуги и до голяма степен зависи от това колко добре те се синхронизират с вече съществуващите системни елементи в отделните държави. Както самата криза от пандемията добре илюстрира, ефективността на подобни политики може да варира значително въз основа на различните институционални допълвания в различните страни.

1. Здравни мерки

Критичен компонент от отговора на ЕС на пандемията беше колективното снабдяване с ваксини срещу COVID-19. През юни 2020 г. Стратегията на ЕС за ваксините срещу COVID-19, разработена от Комисията беше ратифицирана от държавите членки. Нейната цел беше да гарантира предоставянето и разпространението на достатъчни ваксини в държавите членки, така че да се постигне колективен имунитет. В центъра на тази стратегия беше съвместният механизъм за обществени поръчки, предназначен да осигури по-справедлив достъп до специфични медицински мерки за противодействие и да подобри сигурността на доставките като цяло. Тъй като броят на инфекциите в Европа започна да намалява, мерките за ограничаване, възстановени през есента на 2020 г., започнаха постепенно да отпаднат от началото на пролетта на 2021 г. По това време властите в няколко държави членки започнаха да обсъждат необходимостта от общностен политически инструмент за възстановяване свободата на движение. Този инструмент щеше да позволи на ваксинираните да пътуват както в собствените си страни, така и в чужбина. В отговор на това през март 2021 г. Комисията предложи Цифров COVID сертификат на ЕС (EUDCC). Тази система беше официално пусната в действие от ЕС на 1 юли 2021 г. Към момента на официалното въвеждане на EUDCC, няколко национални правителства вече бяха въвели решението на доброволна основа. Издаването на сертификати непрекъснато нарастваше, като от юли 2021 г. до август 2021 г. достигна 350 милиона и след това скочи до 1,7 милиарда до април следващата година. През май 2021 г. ЕС се споразумя успешно с BioNTech и Pfizer, като осигури допълнителна доставка от 1,8

милиарда ваксини за ЕС до 2023 г. Това мащабно придобиване следваше два по-ранни договора, договорени между 2020 г. и 2021 г., които осигуриха 600 милиона дози ваксини⁵³.

2. Икономически мерки

За да подкрепят гражданите, бизнеса и страните в ЕС във възстановяването от икономическата криза, причинена от COVID-19 пандемията, лидерите на ЕС приеха истински комплексен план за възстановяване. С цел ЕС да се възстанови след пандемията от COVID-19 и да се подпомагат инвестициите в зелената и цифровата трансформация на 21 юли 2020 г. лидерите се споразумяха за общ бюджет от 1,824 трилиона евро за периода 2021-2027 г.

През октомври 2021 г. Европейският съвет взе решение за пакет за възстановяване на Европа в размер на цели 2,018 трилиона евро, съчетаващ дългосрочния бюджет на ЕС от 1210,9 милиарда евро за периода 2021-27 г. с 806,9 милиарда евро средства от NextGenerationEU. Кумулативният финансов отговор от ЕС възлизаше общо на 3,7 трилиона евро. Тази сума включи 524 милиарда евро от национални мерки (съгласно общата клауза за освобождаване), 100 милиарда евро от SURE за финансиране на схеми за съкратено работно време, 70 милиарда евро като пряка подкрепа от бюджета на ЕС, 2 553 милиарда евро като национални мерки за ликвидност, евро 240 милиарда от Европейския механизъм за стабилност и 200 милиона евро от финансиране от ЕИБ.

В отговор на икономическите предизвикателства, пред които бяха изправени неговите държави членки, ЕС приложи различни мерки на фискална политика. Те имаха за цел да осигурят подкрепа и гъвкавост на публичните разходи. ЕС временно промени правилата си за държавна помощ, позволявайки на държавите членки да предлагат финансова помощ на бизнеса, банките и техните икономики. За да се адаптират допълнително към икономическата ситуация, институциите на ЕС активираха общата клауза за освобождаване от Пакта за стабилност и растеж⁵⁴. Тази клауза позволи на държавите членки да се отклоняват от бюджетните цели и да увеличават публичните си разходи. Европейската комисия прие съобщение на 3 март 2021 г., предоставящо насоки на държавите членки на ЕС относно

⁵³ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg., p. 22.

⁵⁴ The Stability and Growth Pact (SGP).

средносрочното провеждане на техните фискални политики за подпомагане на икономическото възстановяване⁵⁵. Към октомври 2021 г. държавите членки вече бяха използвали гъвкавостта на бюджетните правила на ЕС, прилагайки национални мерки на обща стойност 524 милиарда евро съгласно общата клауза за освобождаване.

За да подкрепи правителствата, предприятията и домакинствата и да поддържа достатъчна ликвидност, ЕЦБ също приложи пакет от мерки. Една значима инициатива бе временната Програма за спешни покупки при пандемия⁵⁶. Органът се ангажира да закупи частни и публични ценни книжа на стойност 1,35 трилиона евро през периода 2020-2021 г., с възможност за удължаване на програмата, ако е необходимо. Тази програма имаше за цел да инжектира ликвидност на пазара и да стабилизира икономиката по време на пандемията. Освен това ЕЦБ предприе други действия за справяне с икономическите предизвикателства. Тя предостави по-дългосрочни операции по рефинансиране, което позволи на банките да имат достъп до финансиране за продължителни периоди от време. Бяха въведени мерки за облекчаване на обезпеченията, което следваше да улесни банките да предоставят активи като обезпечение в замяна на заеми. ЕЦБ също така се фокусира върху запазването на финансовата стабилност чрез засилено международно сътрудничество.

Така, ЕС изигра ключова роля в координирането на отговора на пандемията чрез предоставяне на помощ за справяне с проблемите на единния пазар, доставка на ваксини, финансова подкрепа чрез конвенционални инструменти на ЕС, но също и чрез специални инструменти, предназначени да отговорят на безпрецедентните нужди, породени от пандемията. ЕС също изигра ключова координационна роля, например по отношение на пускането на ваксината и цифровия COVID сертификат на ЕС. Отговорът на Съюза беше от решаващо значение за възстановяването от пандемията, тъй като генерира консенсус от държавите членки относно необходимостта от общ подход.

3. Временна рамка от мерки за държавна помощ в подкрепа на икономиката в условията на сегашния епидемичен взрив от COVID-19

Пандемията от COVID-19 предизвика значителни икономически сътресения на световно ниво и на равнището на ЕС. За да преодолеят тези негативни последици, държавите членки и

⁵⁵ Communication on fiscal policy response to coronavirus pandemic.

⁵⁶ От англ. Pandemic emergency purchase programme (PEPP).

институциите на ЕС трябваше да осигурят координиран икономически отговор, който включва целенасочена публична подкрепа за поддържане на достатъчна ликвидност на пазарите. Такава подкрепа трябваше да помогне на стабилните предприятия да преодолеят щетите, нанесени от пандемията, и да осигурят непрекъснатостта на стопанската дейност. На 19 март 2020 г. Комисията обяви стартирането на Временната рамка⁵⁷. Това беше решено въз основа на обстоятелството, че именно ad hoc държавната помощ е необходима спешно за „отстраняване на сериозно смущение в икономиката на държава членка“. В допълнение, обосновката за прилагането на Временната рамка за 2020 г. се основаваше на факта, че пандемията засягаше всички държави членки и че мерките за ограничаване, (които към този момент се прилагаха от повечето държави членки, имаха отрицателен ефект върху икономиките им. Важна част от този отговор бе ролята на банките и другите финансови посредници, които следваше да поддържат кредитния поток за икономиката. Тези институции трябваше да бъдат стимулирани от държавите членки да продължат да поддържат икономическата дейност в ЕС. Тази рамка определяше възможностите, които държавите членки имаха по правилата на ЕС, за осигуряване на ликвидност и достъп до финансиране за предприятия, по-специално за малките МСП, които се сблъскаха с внезапен недостиг на средства поради пандемията. Това включва мерки за държавна помощ, които се оказва, че са необходими, подходящи и съразмерни за преодоляването на сериозни икономически затруднения. Временната рамка от мерки за държавна помощ осигури възможност за различни типове помощ, включително:

1. преки безвъзмездни средства, авансови средства или данъчни предимства до 800 000 евро на компания за посрещане на нейната спешна нужда от ликвидност;
2. гаранции по заеми;
3. субсидиран лихвен процент за заеми;
4. гаранции и заеми, отпускани чрез кредитни институции или други финансови институции;
5. застраховане на краткосрочни експортни кредити⁵⁸.

⁵⁷ Според Договора за функциониране на ЕС, ЕК може да обяви дадена помощ за съвместима с вътрешния пазар, ако тя е предназначена „за преодоляването на сериозни затруднения в икономиката на държава-членка“.

⁵⁸ Съобщение на комисията (2020/С 91 I/01)

По време на изпълнението на мерките от Временната рамка бяха установени няколко основни изисквания за тяхното одобрение и прилагане. Ключово изискване беше времевата рамка за изплащане на финансовата помощ. Комисията първоначално постанови цялата помощ да бъде разпределена до 30 юни 2021 г., докато помощта за рекапитализация беше разрешена до 30 септември 2021 г. Освен това допустимостта на бенефициентите беше оценявана въз основа на тяхното икономическо състояние преди 31 декември 2019 г., като се гарантира, че помощта е насочена към предприятия, пряко засегнати от пандемията. За оценка на икономическите затруднения на съответното дружество беше използвано опростено определение от член 2, параграф 18 от Общия регламент за групово освобождаване⁵⁹. Рамката също така очерта разпоредби за предотвратяване на преместването на дейността на дружество от друга държава членка на ЕИП или ЕС към тази, която предоставя помощта, изискване, което беше приложимо само в рамките на единния пазар. Освен това Временната рамка позволи натрупването на помощ, с изключение на публични заеми и държавни гаранции. И накрая, критична част от изпълнението включваше мониторинг и система за докладване, отнасящи се до предоставената и изплатена помощ.

Комисията определи ролите и отговорностите за докладване в решенията за уведомяване, като съответният орган на държавата членка трябваше да представя годишни доклади на Комисията⁶⁰. Институционалните договорености за управлението и администрирането на мерките за помощта бяха различни за различните държави членки. Финансовите посредници изиграха важна роля в управлението и разпределението на средствата по Временната рамка. Няколко милиарда евро бяха похарчени от държавите членки за гаранционни схеми, които бяха въведени от национални и инвестиционни банки в отделни страни. Например Bpî France допринесе за внедряването на плана за извънредни ситуации на Франция за 2020 г. в отговор на пандемията от COVID-19, особено за да отговори на опасенията от страна на предприемачите, изправени пред ограничителни мерки и локдаун. По подобен начин в Германия насърчителната банка KfW: Bank aus Verantwortung работи в тясно сътрудничество с германското федерално правителство за въвеждането на специална програма, състояща се от заеми, насочени към МСП, изправени пред ограничения на

⁵⁹ Регламент (ЕС) № 651/2014 на Комисията от 17 юни 2014 година за обявяване на някои категории помощи за съвместими с вътрешния пазар в приложение на членове 107 и 108 от Договора Текст от значение за ЕИП.

⁶⁰ Communication from the Commission Temporary Framework for State aid measures to support the economy in the current COVID-19 outbreak 2020/C 91 I/01.

ликвидността. Между 2020 г. и 2021 г., според данни, споделени от самата банка, над 52 милиарда евро са били изплатени на немските МСП.

Администрирането на мярката се случва светкавично. Одобрието на уведомленията за Временната рамка се оценява като извършено бързо. Според Комисията между март и октомври 2020 г. средната продължителност за одобрение на мерките срещу COVID-19 е била 13 календарни дни, за разлика от 169 дни за периода между 2015 г. и 2018 г.⁶¹

4. План на Европейския съюз за възстановяване Next Generation EU

За да продължи борбата срещу последиците от COVID-19 и да подкрепи възстановяването от кризата, ЕС разработи плана за възстановяване „Next Generation EU“. Този план, ведно с дългосрочния бюджет на ЕС, формира огромен стимулиращ пакет. Основната цел на този план е да трансформира Европа след пандемията, като я направи по-екологично отговорна, по-цифровизирана, по-устойчива на шокове и по-готова да се справя с настоящите и бъдещите предизвикателства. За да бъде този план ефективен, Европейската комисия е получила правомощия да взема заеми на капиталовите пазари от името на Съюза до обща стойност от 750 млрд. евро (изчислено въз основа на цените от 2018 г.). Тези средства са разпределени както следва: до 360 млрд. евро да бъдат отпуснати като заеми, докато до 390 млрд. евро да бъдат използвани за разходи. Всички тези средства следва да бъдат насочени към борбата с последиците от пандемията и предотвратяването на нейното повторно избухване. За да гарантира, че средствата се използват ефективно и своевременно, ЕС е ограничил времето за подкрепа. Голямата част от средствата трябва да бъде разпределена веднага след кризата. Това означава, че всички юридически ангажименти по програми, финансирани от тези допълнителни средства, трябва да бъдат усвоени до края на 2023 г. Плащанията, свързани с тези ангажименти, ще се извършват до края на 2026 г., а връщането на заемите се очаква да приключи до края на 2058 г. Чрез тези мерки, ЕС се стреми да изгради една устойчива икономика, която може да се справи с предизвикателствата на XXI век⁶².

⁶¹ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg, p. 31.

⁶² https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_bg.

Основният елемент на NextGenerationEU е Механизмът за възстановяване и устойчивост - инструмент за предоставяне на безвъзмездни средства и заеми в подкрепа на реформите и инвестициите в държавите от ЕС на обща стойност от 723,8 милиарда евро. За да получат средства по Механизма за възстановяване и устойчивост, държавите членки трябваше да изготвят планове за възстановяване и устойчивост, в които се посочва как ще се инвестират средствата, подобно на програмата за възстановяване на Европа по Плана Маршал. Освен това те трябва да изпълнят множество етапни и други цели. Преди да могат да се извършат плащания по механизма, Комисията оценява дали всяка от тези цели е изпълнена задоволително⁶³.

Остава неясно доколко обаче тази мярка е минала санкцията на европейските МСП. В платформата на ЕК „Споделете мнението си“, в която гражданите и предприятията могат да споделят вижданията си относно новите политики на ЕС и действащото законодателство, не се откриват данни за това МСП или техни колективни организации да са отправили мнение или да са били допитвани, нито по отношение на дизайна на политиката при нейното зараждане, нито по отношение на нейното текущо изпълнение. Липсват достъпни данни и за това дали МСП да участвали или участват в мониторинга на инициативата.

5. SURE: временна подкрепа за работниците

В продължение на инициативите за възстановяване от COVID-19, Европейската комисия разработи Европейския инструмент за временна подкрепа, известен като инструментът SURE, за да смекчи рисковете от безработица във връзка с пандемията. Тази мярка бе предложена на 2 април 2020 г. като част от първия отговор на ЕС на пандемията и бе приета от Съвета на 19 май 2020 г. През август 2020 г. Европейската комисия предложи план за разпределяне на 81,4 милиарда евро от общо 100 милиарда евро, налични във фондовете на SURE. След като всички държави членки подписаха гаранционните споразумения на 22 септември 2020 г., средствата бяха на разположение за разходване.

През октомври 2020 г. Комисията изплати 17 милиарда евро по инструмента SURE на Италия, Испания и Полша. През ноември 2020 г. Комисията изплати допълнителни 14 милиарда евро на други 9 държави членки. През март 2021 г. Комисията предостави 13 милиарда евро на 6 държави членки на ЕС. Впоследствие, през май 2021 г., Комисията изплати

⁶³ https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_bg.

14,1 милиарда евро на 12 държави членки на ЕС като част от седмия транш за финансова подкрепа чрез инструмента SURE. Към октомври 2021 г. приблизително 94 милиарда евро са изплатени на 19 държави членки на ЕС чрез инструмента SURE. Тези плащания бяха предназначени да помогнат на държавите членки да се справят с икономическите предизвикателства, причинени от пандемията от COVID-19 и да се изградят национални подкрепящи мерки като схеми за работа при съкратено работно време и други подобни инициативи. Към средата на 2023 г. България е получила общо финансова помощ по схемата SURE в размер на 971 милиона евро⁶⁴.

Съгласно условията и процедурите, установени в Регламента за обявяване на някои категории помощи за съвместими с вътрешния пазар, Съюзът може да предостави финансова помощ на държава членка, която изпитва или е сериозно застрашена от тежко икономическо смущение поради избухването на COVID-19. Помощта е насочена предимно към финансирането на схеми за подпомагане на работата на непълно работно време или подобни мерки, предназначени за защита на работниците и самонаетите лица. SURE е доброволен инструмент, при който държавите членки трябва да поискат помощ от Европейската комисия⁶⁵. Инструментът бе въведен да подкрепи националните мерки, предприети от засегнатите държави членки, като предоставя финансова помощ, за да подпомогне тези държави в справянето с внезапното и значително увеличение на публичните разходи, необходими за смекчаване на преките икономически, социални и здравни последствия от COVID-19. Според последния доклад на Комисията, въздействието на инструмента SURE се оценява като успешно като благодарение на него са подкрепени около 31,5 милиона души и 2,5 милиона предприятия през 2020 г., както и 9 милиона души и над 800 000 предприятия през 2021 г.⁶⁶ Това се потвърждава и от предварителната оценка в последния доклад за инициативата, който определя SURE е като цяло успешна. Освен това през юни 2021 г. SURE печели наградата на Европейския омбудсман за 2021 г. за добра администрация в категорията

⁶⁴ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1496.

⁶⁵ Report on the European instrument for Temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE) following the COVID-19 outbreak pursuant to Article 14 of Council Regulation (EU) 2020/672 SURE after its sunset: final bi-annual report. Brussels, 2.6.2023 COM(2023) 291 final.

⁶⁶ https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/sure_bg; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R0672&from=EN>; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0483&from=EN>; https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_22_7713.

предоставяне на услуги, насочени към гражданите. Предстои финалната оценка на SURE, която Комисията обяви, че ще публикува до третото тримесечие на 2024 г.⁶⁷

Тази инициатива, обаче също не е била консултирана с европейските МСП. В платформата на ЕК „Споделете мнението си“, в която гражданите и предприятията могат да споделят вижданията си относно новите политики на ЕС и действащото законодателство, не се откриват данни за това МСП или техни колективни организации да са отправили мнение или да са били допитвани, нито по отношение на дизайна на политиката при нейното разработване, нито по отношение на нейното текущо изпълнение. Липсват достъпни данни и за това дали МСП са участвали в мониторинга на инициативата. В документа „III. Инструментът SURE: актуализирана оценка“ от 28 юли 2022 г.⁶⁸, част от Тримесечния доклад за еврозоната, том 21, № 2 (2022 г.)⁶⁹, достъпен на страницата на Генерална дирекция „Икономически и финансови въпроси“ на ЕК, също не се откриват такива данни.

6. EASE: Препоръка за ефективна активна подкрепа за заетостта след кризата с COVID-19

Като част от Европейския стълб на социалните права, на 4 март 2021 г. Европейската комисия отправи Препоръка за ефективна активна подкрепа за заетостта след кризата с COVID-19 (EASE). Тази препоръка даде конкретни насоки на държавите членки на ЕС относно мерките на политиката, включващи възможности за финансиране от ЕС, за да се улесни постепенният преход от спешни мерки, приложени за запазване на работните места по време на кризата, към нови мерки, необходими за пълно възстановяване на работните места. Препоръката EASE следва да насърчава създаването на нови работни места и да улеснява прехода от западащи сектори към разширяващи се сектори, особено в цифровите и екологичните области. Очакванията бяха тези мерки да включват три ключови компонента:

- стимули за наемане и подпомагане на предприемачеството;
- възможности за повишаване на уменията и преквалификация и
- засилено съдействие от службите по заетостта.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ III. The SURE Instrument: an updated assessment.

⁶⁹ Quarterly Report on the Euro Area Volume 21, No 2 (2022).

За да финансират своите мерки за EASE, за държавите членки на ЕС бе осигурен достъп до средства на ЕС, включително тези от Механизма за възстановяване и устойчивост и ЕСФ+. Тези средства са предназначени да подкрепят изпълнението на мерките, посочени в препоръката, и да допринесат за подпомагане на заетостта и насърчаване на устойчиво и приобщаващо възстановяване⁷⁰.

На следващо място, в борбата с въздействието на кризата, ЕК, в сътрудничество с ЕИБ, се съгласи да отключи 8 милиарда евро финансиране чрез предоставяне на гаранция от 1 милиард евро от бюджета на ЕС за Европейския инвестиционен фонд. Целта на тази инициатива бе да подпомогне нуждите от ликвидност на приблизително 100 000 европейски малки и средни предприятия и малки компании със средна капитализация на обща стойност 8 милиарда евро. Освен това групата на ЕИБ създаде паневропейски гаранционен фонд от 25 милиарда евро, който се очаква да предостави 200 милиарда евро финансиране на компании, със специален фокус върху МСП. Комисията също така мобилизира допълнителни 8 милиарда евро в партньорство с ЕИБ, за да подкрепи най-малко 100 000 компании.

Отделно от горното, на 1 юли 2020 г. Европейската комисия прие пакет за подкрепа на младежката заетост. Този пакет включваше предложение за препоръка на Съвета, наречена „Мост към работни места“, която укрепи съществуващата инициатива Гаранция за младежта, въведена през 2013 г. Обхватът на Гаранцията за младежта бе разширен, за да обхване младежите на възраст 15-29 години и имаше за цел да достигне до по-уязвимите млади хора в ЕС. Основният принцип, който се следва е, че младите хора, които се регистрират за Младежка гаранция, трябва да получат предложение за работа, образование, стаж или обучение в рамките на четири месеца. Пакетът за подкрепа на младежката заетост включва и мерки за подобряване на професионалното образование и обучение, което го прави по-модерно, привлекателно, гъвкаво и съобразено с цифровата и зелена икономика. Освен това пакетът предлага допълнителни мерки за подкрепа на младежката заетост, включително краткосрочни стимули за заетост и стартиране на предприятия, както и подкрепа за мрежите на млади предприемачи в средносрочен план.

⁷⁰ Планът за действие по Европейския стълб на социалните права. Европейска комисия. Достъпно на <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/downloads/KE0921008BGN.pdf>.

През септември 2021 г. председателят на Европейската комисия обяви планове за провеждането на специална програма, наречена АЛМА⁷¹. Тази програма е предназначена да осигури временен професионален опит в друга държава членка на ЕС за млади хора, които не са в процес на придобиване на образование, които не са на работа или обучение. Целта на АЛМА е да предложи ценни възможности и развитие на умения. През декември 2022 г. е обявена поканата за предложения, която има за цел да улесни интегрирането на програмата АЛМА в инициативите на ЕСФ+. Поканата е отворена за публични и частни организации, включително НПО, местни власти, бюра по труда, училища, доставчици на професионално образование и обучение и подобни субекти, при условие че са установени в една от държавите членки на ЕС. Основната цел на програмата е да се насърчат държавите членки да въведат или повишат мащаба на дейности от типа АЛМА в рамките на своите програми по ЕСФ, които са насочени към социално включване, борба с бедността, насърчаване на образованието, обучението и възможностите за заетост. Индикативният бюджет, отпуснат за тази конкретна покана, е 15 милиона евро.

Въпреки предприетите мерки за подкрепа и изминалите години опит, пред възстановяването все още стоят множество предизвикателства и неизвестни. Ще са необходими много време и усилия, както и цялостно преосмисляне на икономическия модел, така че да се създадат устойчиви решения, които да се адаптират към бъдещи предизвикателства. Пандемията изведе на преден план необходимостта от засилена общностна подкрепа, финансова помощ, гъвкавост и международна и европейска синхронизираност в регулаторните механизми, за да се гарантира съвкупното съхраняване и възстановяването на МСП и най-вече транснационалните вериги на доставки.

IV. ПОДБОР НА ПОЛИТИКИ И МЕРКИ, ПРИЕТИ ОТ ОТДЕЛНИ ДЪРЖАВИ ЧЛЕНКИ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Отговорът на отделните държави от ЕС се развиваше в две основни насоки. Първата бе насочена към борбата със здравния аспект на кризата, а втората, към справянето със „страничните“ ефекти върху препитанието на хората и реалната икономика чрез предоставяне на подкрепа за работниците, домакинствата и бизнеса. Държавите и европейските институции

⁷¹ Aim, Learn, Master, Achieve (ALMA).

предприеха различни стъпки. Включиха се щедри финансови инструменти и програми, предлагащи заеми, гаранции за заеми и други форми на финансова помощ, както и насърчаване на дигиталната трансформация и иновациите. Освен това, в отделните държави членки бе осигурено социално подпомагане и субсидии за заплати, за да се помогнат работниците и домакинствата да преодолеят трудностите през периода на кризата. Германия, Австрия, Дания, Белгия и Холандия, някои от водещите пазарни икономики, въведоха схеми за субсидиране на заплатите в огромен мащаб. Това сториха и държави като Франция, Италия и Испания⁷². В отговор на кризата и за да предотвратят повече краткосрочни и средносрочни щети, повечето правителства в ЕС бързо въведоха насърчителни мерки, включително отлагане на плащанията и инициативи за подобряване на възможностите за износ и интернационализация на бизнеса. Така например, Гърция предостави 100% лихвена субсидия на съществуващите заеми за МСП, засегнати от мерките за пандемията, за периода април-юни 2020 година⁷³.

Държавите и европейските институции предприеха скъпоструващи и нерядко рискови мерки и политики, насочени към подпомагане на МСП по време на кризата⁷⁴, въпреки че множество от държавите членки на Съюза бяха изправени пред рязко свиване на брутният вътрешен продукт, други и без това не бяха в цветущо „финансово здраве“, докато при почти всички нивата на безработица се повишаваха драматично. Но дори с тази подкрепа, малките бизнеси бяха до толкова засегнати, че много от тях не успяха да оцелеят. В различните държави членки на ЕС, особено в области с по-слабо развита икономика, съставена предимно от МСП и самостоятелно заети лица, като например региони от Полша, кризата имаше по-отчетливо икономическо въздействие. По-затруднено беше положението и в държавите с по-високо ниво на представителност на МСП, като цяло, като например в Италия, която традиционно е със значимо присъствие на МСП в икономиката, което надхвърля средните стойности за ЕС. Там тези предприятия генерират 66,9% от общата добавена стойност в националната икономика на лицата, не предоставящи финансови услуги и осигуряват 78,1% от заетостта, в сравнение със средните стойности от 56,4% и 66,6% съответно за ЕС.

⁷² Hancké, B., Et al. Similar but different? Comparing economic policy responses to the Corona Crisis in the UK and Germany. LEQS Paper No. 165/2020 January 2021, p. 7.

⁷³ Woolford, J.L. Territorial impact and responses to COVID-19 in Lagging Regions..., p. 7.

⁷⁴ World Bank (2020), COVID-19 to Plunge Global Economy into Worst Recession since World War II. Достъпно на <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/06/08/COVID-19-to-plungeglobal-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>

Микропредприятията в Италия осигуряват 44,9% от заетостта, в сравнение със средните 29,7% за ЕС.

Отделно, Италия, поради рязко повишаващия се брой заболели, реагира бурно и въведе драконовски мерки още в началото на пандемията. Така, малките и средните предприятия в тази държава, особено в определени сектори или региони, които бяха принудени да спрат изцяло дейността си, се сблъскаха с тежки проблеми с ликвидността. Несигурността на кризата допълнително затрудни достъпа им до финансиране и задържането на работниците, особено тези с по-висока квалификация. Страната опита да компенсира множество разнообразни мерки като финансиране за дистанционно образование, пилотна програма за насърчване на пътуването с велосипед и финансиране за подобряване на безопасността в туристическите обекти. Въпреки това, мерките, предприети в отделните региони, бяха критикувани за закъснението при тяхното въвеждане, ненавременното им изпълнение или неподходящите критерии за получаване на помощ, което утежни положението на значителен брой предприятия, които се бореха сами с кризата, като например микро предприятията⁷⁵. Мерките за ограничаване на разпространението на COVID-19 чрез социално дистанциране, ограниченията за пътуване, карантините и мерките за ограничаване на движението на гражданите извън техните домове доведоха до сериозни спадове в трудовата дейност не само в Италия, но и в целия ЕС.

Сред най-важните решения за смекчаване въздействието на кризата, породена от COVID-19 беше това, с което ЕС позволи на държавите членки да въведат програмите за държавна помощ, за да помогнат на бизнеса, особено на тези предприятия, които са най-засегнати от блокиране и други ограничителни мерки, чрез механизми като отлагане плащането на данъци или намаляване на социално осигурителните вноски. Тази целенасочена селективна подкрепа беше ключова за подпомагането на икономиката на ЕС да се възстанови от въздействието на пандемията, като същевременно се поддържа цялостния конкурентен баланс в рамките на вътрешния пазар на ЕС.

Според утвърдените европейски разбирания „държавна помощ“ е термин, който се отнася до всяка форма на предимство, предоставено от националните публични органи на избрани предприятия. За да се квалифицира като държавна помощ, една мярка трябва да

⁷⁵ Woolford, J.L. Territorial impact and responses to COVID-19 in Lagging Regions. The Coronavirus Response Investment Initiative (CRII) and Cohesion Policy related responses. Joint Research Centre (JRC), the European Commission's science and knowledge service. 2021, p. 7.

отговаря на няколко условия. Тя трябва да използва държавни ресурси, да предоставя предимство на конкретна компания, да бъде селективна, да нарушава конкуренцията и да влияе върху търговията между държавите членки на ЕС. Важно е да се знае, че държавната помощ е нещо повече от финансова помощ. Тя обхваща всички публични действия, които облекчават нормалните тежести за бизнеса, като например намаляване на социално осигурителните вноски или отлагане на плащането на данъци. Поначало, държавната помощ, както е описана в член 107 от Договора за функционирането на ЕС, обикновено се разглежда като „несъвместима“ с вътрешния пазар. Въпреки това се намират и изключения, особено в сценарии, при които държавната помощ насърчава постигането на цели от обществен интерес и се счита за „подходяща, необходима и не непропорционална за тази цел“.

Поради това, че предоставянето на безвъзмездни публични средства за бизнеса се превърна в правило навсякъде, въпреки очевидното им антиконкурентно естество и бяха въведени схеми за държавна помощ за големи компании в сектори като въздушния транспорт и автомобилостроенето, често изрично игнориращи правилата на Световната търговска организация за справедлива търговия или политиката на ЕС за конкуренция, това им позволи да оцелеят⁷⁶. Европейската комисия притежава изключителните правомощия да тълкува, прилага и налага тези разпоредбите относно държавната помощ, както е посочено в член 108 от Договора за функционирането на ЕС. Следователно държавите членки, които възнамеряват да въведат мерки за държавна помощ, трябва първо да получат одобрение чрез официално уведомление до Комисията. След като Комисията позволи изключение, то трябва да бъде документирано в официално решение.

Основната цел на политиката на ЕС за държавна помощ е да се избегне нарушаването на конкуренцията, като по този начин се запазят равните условия на вътрешния пазар и се засили икономическото и социалното сближаване. Когато се разглеждат в контекста на възстановяването от COVID-19, именно тези принципи на държавна помощ станаха решаващи. Икономическите последици от пандемията наложиха извънредни мерки за подпомагане на бизнеса и стабилизиране на икономиките, като бяха ползвани изключенията от типичните ограничения за държавната помощ.

⁷⁶ Hancké, B., Et al. Similar but different? Comparing economic policy responses to the Corona Crisis in the UK and Germany. LEQS Paper No. 165/2020 January 2021, p. 7.

Въпреки че пандемията доведе до значително увеличение на общите нива на разходите за държавна помощ, може да се отбележи, че двете десетилетия, предшестващи я, също бяха белязани от постоянно нарастване на разходите за държавна помощ. Всъщност преди пандемията данните показват, че като цяло между 2009 г. и 2019 г. разходите за държавна помощ на глава от населението в ЕС са се удвоили, затова и самите мерки, въведени в периода на криза, могат да се разбират като нещо почти напълно нормално. В този смисъл, заслужава да се отбележи, че някои държави членки значително увеличиха своите нива на разходи за държавна помощ между 2009 г. и 2019 г., като Естония с 19-кратно увеличение, България с 12-кратно увеличение, Литва с 8-кратно увеличение и Румъния с 6-кратно увеличение.

В периода, непосредствено предшестващ пандемията, данните на Комисията показват, че държавите членки са изразходвали за държавна помощ 134,6 милиарда евро, т.е. 0,81% от БВП на ЕС, без помощта за селско стопанство, рибарство и железници. Това представлява номинално увеличение от около 3,6% в сравнение с разходите за 2018 г., т.е. допълнителни 4,7 милиарда евро. По време на пандемията имаше значителни различия между подходите на държавите членки. През 2019 г. Малта, Литва и Унгария са похарчили най-много спрямо техния БВП (между 1,6 - 1,8% от БВП), докато Германия е страната, която е похарчила най-много като цяло - 53 милиарда евро за 2019 г. Обратно, през същата година Ирландия, Люксембург и Испания са държавите членки, които са изразходвали най-малко национални средства за мерки за държавна помощ, което е изчислено на около 0,2-0,3% от БВП.⁷⁷

В българския контекст за борба с влиянието на неблагоприятните последици от кризата, страната силно разчиташе на помощта от ЕС, като бе приет План за възстановяване и устойчивост, представен през октомври 2021 г. и одобрен от Европейската комисия и Съвета през пролетта на 2022 г.. Той бе насочен към получаване на финансиране по Механизма за възстановяване и развитие на ЕС. Планът очерта реформите и инвестициите, които България предвижда да осъществи до 2026 г., с цел стимулиране на икономическия растеж, създаване на работни места и увеличаване на БВП с между 1.9% и 3%. Той включи амбициозна широко обхватна програма за икономическа трансформация, с фокус върху МСП. Тази програма предвижда значителни безвъзмездни средства за технологична модернизация,

⁷⁷ Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg, p. 25.

информационни и комуникационни технологии, киберсигурност, възобновяеми енергийни източници и кръгова икономика. Друг инструмент е Националната стратегия за малките и средните предприятия 2021-2027 г., която също предлага ключови отговори на последиците от COVID-19. Стратегията е съгласувана с предложенията за възстановяване, направени от Европейската комисия, и с преработения дългосрочен бюджет на ЕС за периода 2021-2027 г.

Германия

Когато кризата с COVID-19 стана очевидна в Европа, от средата на март 2020 г. Германия въведе строги ограничителни мерки, включително затваряне на училища и блокиране на магазини. Въпреки това, страната беше постепенно засегната от смущения в бизнеса по време на пандемията. Най-повлияните икономически сектори представляваха 38% от общата ѝ заетост (средно за ОИСР 39,7%). Градската зона на Хамбург беше най-изложеният регион с най-висок дял на рисковите работни места (около 31%), поради регионалната концентрация на търговия на едро и дребно, изкуство и развлечения. По-отчетливо постраднаха две от ключовите индустрии на Германия – автомобилният сектор и машиностроенето. Освен това авиационната индустрия и туристическият сектор също бяха силно засегнати⁷⁸. Но всъщност пандемията просто допълнително е влошила напрегнатата ситуацията за автомобилната и машиностроителната промишленост ситуация, които през последните години страдаха в резултат на ефектите от дизеловата криза и липсата на последователна и устойчива стратегия за електрическа трансформация. Това от друга страна позволи на Германия да не остане съвсем шокирана от пандемията, тъй като вече беше поставила реформите във своя фокус.

Федералното правителство, германският Бундестаг и Федералният съвет приеха пакет от мерки само в рамките на една седмица за борба с отрицателните ефекти от COVID-19, за да защитят здравето на гражданите, да подкрепят работните места и бизнеса и да насърчат социалното сближаване на Германия. Така нареченият „Корона щит“⁷⁹ се превърна в най-големия пакет от помощи в историята на Германия⁸⁰. Немските програми бяха предимно

⁷⁸ Fillmann, A. Reflections on COVID-19 – Views From Germany. September 2020. Достъпно на <https://www.restructuring-globalview.com/2020/09/reflections-on-COVID-19-views-from-germany/>

⁷⁹ От нем. „Corona-Schutzschild“.

⁸⁰ Germany business support guidance (COVID-19). Достъпно на <https://www.simmons-simmons.com/en/features/coronavirus-COVID-19/ck8a77u3w14qg0a98se7bkm2r/government-and-regulatory-COVID-19/ck8751rvl0spq0a88ae978fcv/government-measures-to-support-business/ck8j0civx169c09750q4kam2t/germany-business-support-guidance>.

насочени към това да стабилизира индустрията по начин, благоприятстващ секторът на МСП (т.нар. Mittelstand)⁸¹. В Германия секторът на МСП допринася по-малко за заетостта (59%) и добавената стойност (48%), отколкото в други страни от ОИСР (средно за ОИСР, 68% и 59%). Поради това не би могло да се твърди, че те са били изцяло и целенасочено във фокуса на икономическите политики за ликвидирани на последиците от кризата, предизвикана от пандемията от COVID-19.

Силната политика в областта на цифровизация на предприятията, налагана още преди кризата в Германия, също даде резултати. В анкетно проучване сред местните предприятия става ясно, че създаването на нови дигитални бизнеси е бил водещият фактор за успех, „разделящ житото от плявата“ сред анкетираните. 68% от растящите предприятия са се посветили на изграждането на нови дигитални бизнеси, като „само“ 39% от тези, които са в стагнация или спад, правят същото. Немските предприятия виждат цифровизацията и създаването на секторни екосистеми като изход от кризата, който има потенциал да им осигури не само нови възможности за растеж, но и повече конкурентоспособност.

Публичните програми в страната, насочени към цифровизация на малките и средни предприятия, са изиграли важна роля в подкрепата на техните усилия за дигитализация и дългосрочна устойчивост, особено в периода на криза. Програми като немската инициатива „go digital“ предоставят средства и ресурси, които помагат на МСП и на самостоятелни предприемачи да преодолеят предизвикателствата на цифровата трансформация, като разработят стратегия за цифровизация и инвестират в необходимите технологии и умения. Подкрепата за разширяването на силна цифрова инфраструктура, особено в селските райони, също се счита, че играе важна роля в увеличаването на способността на МСП да подобрят своята устойчивост както на индивидуално, така и на регионално ниво⁸². Отделно, местните предприятия силно разчитат на интеграцията. Според изследването, проведено сред представителите на предприятията, 81% от респондентите са съгласни, че участието в

⁸¹ Немско понятие за сектор от предприятия, малки, средни и семейни, представляващи повече от 99% от търговските дружества в Германия. Като категория, тези предприятия осигуряват 57,6% от заетостта в страната и 34,4% от националните приходи към 2020 г. Mohr, N., Richter, G. How the German Mittelstand is mastering the COVID-19 crisis, McKinsey. 2020. Достъпно на <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/how-the-german-mittelstand-is-mastering-the-COVID-19-crisis>.

⁸² Bertschek, I., Et al. German Financial State Aid during COVID-19 Pandemic: Higher Impact among Digitalized Self-Employed. IZA – Institute of Labor Economics, 2022, pp. 21-22.

екосистема, нова или вече съществуваща, би било от голяма полза за тях, а 51% са заявили готовност да го направят⁸³.

С настъпване на пандемията в страната е въведена и програма „Оценяване на МСП – Укрепване на възможностите – Намалване на тежестта: Немската стратегия за МСП“ от 2019 г., чиято цел е едновременно да смекчи влиянието на кризата, но и да подкрепи МСП в преодоляването на икономическите предизвикателства в променящия се свят и в поддържането и консолидирането на позицията им в националното и международна конкуренция. Мярката наблегна на укрепването на устойчивостта, както и на дългосрочната конкурентоспособност. В страната съществува и специален Консултативен борд за МСП към Федералното министерство на икономиката и енергетиката, съставен от независими експерти. Неговата цел е да следи ситуацията и да прогнозира бъдещите икономически перспективи и предизвикателства, пред които са изправени местните МСП. Бордът съветва федералния министър относно въздействията, които структурните промени могат да окажат върху немските предприятия. В допълнение, той анализира ефектите, които националните икономически политики оказват върху МСП.

Ключовите икономически мерки за подкрепа на МСП и предприемачите по време на кризата с COVID-19 в Германия включваха:

1. извънреден бюджет от 750 милиарда евро с гаранции по заеми и безвъзмездни средства, включително за малки предприятия, самонаети лица и свободни професии, както и надбавки за работа на непълно работно време;
2. фонд за стабилизиране на икономиката от 600 милиарда евро, който да подпомогне предприятията, които са от критично значение за икономиката;
3. множество комплексни структурни мерки;
4. план за възстановяване и устойчивост (DARP), включващ възможност за осъществяване на изследвания по проекти и изследвания за защита на климата, за да се даде възможност на МСП да прилагат устойчиви решения или да осигурят и разширят своята позиция и конкурентоспособност на световните пазари.

По отношение на дигиталните технологии бе въведена програмата „Развитие на съюзи на умения“, имаща за цел да увеличи капацитета на МСП в обучението на персонала, да

⁸³ Ibid.

подобри уменията, подходящи за бъдещето и да подпомогне регионалните бизнес и иновационни мрежи. Бе предвиден и пакет за подкрепа от 130 милиарда евро за:

- насърчаване на търсенето чрез временно намаляване на ДДС и опростен достъп за подпомагане на доходите на търсещите работа;
- насърчаване на инвестиции от бизнеса и местните власти, с акцент върху жилищата и транспорта;
- инвестиции в готова за бъдещето Германия, за справяне с изменението на климата, устойчивата мобилност, иновациите и цифровите технологии на стойност 50 милиарда евро⁸⁴.

В здравен аспект, за да улесни своите граждани, Германия прояви креативност, като въведе приложението „Corona Warn App“. То използва блутут технология за обмен на анонимизирани данни между мобилни устройства в близост, за да определи дали потребителят е бил в близък контакт с някого, който е диагностициран с COVID-19. То бе разработено от немското правителство в сътрудничество с Deutsche Telekom, SAP и различни научни институции. Приложението е отворено за достъп, т.е. кодът е свободно достъпен за преглед и анализ от обществото. Приложението използва Bluetooth Low Energy технология за извършване на анонимни размени на данни между устройствата, които се намират в непосредствена близост едно до друго. Ако потребител на приложението се диагностицира с COVID-19, той има възможността да сподели тази информация чрез приложението. После всички потребители, които са били в близък контакт с него, получават известие. Информацията за контакти се съхранява локално на устройството и се изтрива автоматично след 14 дни.

Приложението „Corona Warn App“ се отличава със значителен потенциал за ограничаване на разпространението на вируса, като спомага за бързото откриване и изолация на потенциално заразени лица. Самото приложение не е довело директно до намаляване на случаите на COVID-19, но правилното ползване и от голям процент на населението (по изчисления около 60%)⁸⁵ значително е подпомогнало усилията за ограничаване на разпространението на вируса. Въпреки че трудно може да се измери директният му принос, тъй като е само един от множеството инструменти, използвани в борбата срещу пандемията в

⁸⁴ SME and Entrepreneurship Outlook Germany. OECD, 2021.

⁸⁵ Horstmann, Kai & Buecker, Susanne & Krasko, Julia & Kritzler, Sarah & Terwiel, Sophia. (2020). Who does or does not use the „Corona-Warn-App“ and why?. 10.31234/osf.io/e9fu3.

Германия, неговото разпространение и приемане от обществото говорят за неговата висока полезност и ефективност.

Италия

Пандемията засегна сериозно Италия, докато икономическият импулс на страната вече се забавяше през 2019 г. след скромно ускоряване, започнало през 2015 г. Нивата на заетостта и инвестициите все още не се бяха възстановили от последователните шокове на световната финансова криза от 2009 и последвалата криза с държавния дълг. Доходите на глава от населението, след като нарастваха умерено до 2008 г., останаха по-ниски от целеното през последните 11 години. Приоритетите на правителството бяха преди всичко да постави здравната ситуация под контрол и да създаде условия за повишаване на растежа чрез запазване на производствения капацитет и поминъка и едва след това създаване на среда за улесняване на по-бърз растеж.

Италия беше първата страна от ОИСР, която наложи строг локдаун през март 2020 г. в отговор на ранното и рязко нарастване на смъртните случаи. Впоследствие ограниченията се прилагаха предимно регионално според нивото на заплахата. Страната се концертира в това да положи усилия да ускори снабдяването с ваксини, за да подпомогне тяхната по-широка употреба, разчитайки, че след широко им приложение сред населението, ще се стигне до приключване на здравната криза.

Както беше посочено вече, относителната важност на сектора на МСП за икономиката на Италия е по-значителна в сравнение с останалите държави от ЕС. Така Италия беше по-изложена на смущения в бизнеса по време на пандемията, като най-засегнатите сектори представляваха 40,2% от общата заетост. Средно за ОИСР този процент е 39,7%. Високата регионална концентрация на търговия на едро и дребно, настаняване и хранителни услуги доведе до непропорционално засягане на отделните области на страната от кризата. Така например регионът на Алпите (Провинция Болцано-Боцен в Алто Адидже) бе най-изложеният регион в страната с около 34% от работните места, поставени в риск.

Основните политики за подпомагане на ликвидността на МСП и предприемачите включваха мерки, наложени с Указ „Cura Italia“ и Указа за ликвидност, и двата от 2020 г., за подпомагане на бизнеса чрез предоставяне на гаранции по заеми, данъчни облекчения и подкрепа за ликвидност, включително 1,5 милиарда евро за Централния гаранционен фонд за

МСП. Както и в Германия, предприети бяха и редица устройствени мерки. С Указа за рестартиране (Закон № 77/2020) бяха заделени 155 милиарда евро за подкрепа на икономиката, заетостта и социалните политики, като се обърна особено внимание на износа, интернационализацията и инвестициите. Мерките включваха:

1. пакет от 4 милиарда евро от Италианската агенция за експортно кредитиране (SACE) за подпомагане на МСП да се справят с нуждите от свежи парични потоци и разнообразяване на експортните пазари;
2. нова система за съзастраховане за укрепване на публичната подкрепа за износ чрез 90% от държавното застраховане и 10% лично участие на компанията;
3. национален план за възстановяване и устойчивост с мерки, като фискални стимули и подкрепа за обучение, насочени към укрепване на цифровизацията на МСП и инвестициите в нематериални активи, интернационализация, особено в сектори „Произведено в Италия“, и участие в иновативни вериги за доставки.

В институционален аспект, според националното законодателство Министерството на икономическото развитие е това, което отговаря за разработването на политики за МСП. Агенция INVITALIA отговаря за прилагането на мерки за подкрепа, свързани с политиките за МСП, разработени от самото министерство. Италия има набор от политически инициативи, насочени към конкретни групи или проблеми на МСП. Примерите включват законодателство за иновативни стартиращи фирми и МСП, което предоставя система за периодичен мониторинг, и плана „Преход 4.0“ за цифровизация на предприятията⁸⁶.

Още от преди пандемията, поради този традиционно висок дял от икономиката, който държат МСП, държавата бе обърнала специално внимание на програмите за техния растеж, като чрез вече активните политики в тази област, Италия успя до някъде да смекчи въздействието на кризата. В опит за стимулиране на растежа и иновациите бяха създадени набор от финансови стимули за „Новаторски стартиращи компании и МСП“. Един такъв стимул бе данъчното облекчение за капиталови инвестиции в стартиращи фирми, предоставящо щедра отстъпка до 30%. По същия начин с мярката „Заплати за производителност“ се предлага специализирана данъчна ставка от 10% върху бонусите за

⁸⁶ SME and Entrepreneurship Outlook Italy. OECD, 2021.

заплати за компании, които демонстрират значителни подобрения в производителността, рентабилността, ефективността, качеството и иновациите.

Освен това, увеличаването на научноизследователската и развойната дейност в предприятията се насърчи чрез прилагането на данъчни кредити, предоставящи до 50% от разходите до годишен таван от 20 милиона евро. Създаден бе втори набор от мерки за улесняване на достъпа до финансиране за бизнеса. Инициативата „Nuova Sabatini“ допринася за лихвени плащания, вариращи от 2,75-3,57%, когато компания кандидатства за банков заем (между €20 000 - €2 милиона), за да инвестира в машини, оборудване и капиталови стоки, които движат производството и цифровите технологии. Третият фокус на тази инициатива бе развитието на умения и компетенции за въвеждане на нови технологии и иновативни процеси, свързани с четвъртата индустриална революция.

Италия прие, че центровете за цифрови иновации служат като фокусна точка, улесняваща връзката и сътрудничеството между компании, инвеститори и изследователски институции, подкрепяйки иновативни инвестиционни планове. Бе въведена и програма, която да предоставя обучение, демонстрации на живо, представяне на най-добри практики и технически консултантски услуги за МСП, като по този начин се целеше ускоряване на иновативните проекти и технологичното развитие в бизнеса. Множество допълнителни мерки бяха концентрирани върху повишаване на уменията чрез образователни програми, като „Scuola Digitale“, национална програма, насочена към модернизирани и реструктурирани на училищната система и „Alternanza Scuola Lavoro“, програма на министерството на образованието, университетите и изследванията⁸⁷ която предлага иновативно обучение. Беше обърнато внимание и на професионалното обучение чрез програмата „Istituti Tecnici Superiori“, като бе предоставена финансова подкрепа за технологични клъстери и докторанти в индустриални специалности⁸⁸.

И тук цифровизацията изигра съществена роля в борба с кризата. Със Закона за бюджета за 2020 г., преди пандемията, италианското правителство вече беше признало ролята на цифровите технологии, като въведе данъчни облекчения и инструменти за субсидирано финансиране като ваучери за мениджъри по иновации. Към регионалните стимули, присъстващи в много територии, бяха добавени и стимули за научноизследователска и

⁸⁷ <https://alternanza.miur.gov.it/>.

⁸⁸ Digital Transformation Monitor Italy: „Industria4.0“ August 2017. European Commission.

развойна дейност и обучение. На национално ниво в плана на Индустрия 4.0 „Transizione 4.0“ бяха включени нови мерки за подкрепа на фирмите във фазите след COVID-19. Планът въвежда финансови мерки, които са конкретно насочени към разработването и експериментирането на иновативни и устойчиви решения.

Италия демонстрира различна степен на устойчивост. Райони с високоскоростен ширококолов достъп до интернет и компании и публични администрации, които вече бяха инвестирали в цифровизацията в миналото, се оказаха готови да се справят със ситуацията. Напротив, райони без адекватно интернет покритие и предприятия и администрации без консолидирана дигитална култура бяха хванати неподготвени⁸⁹. По оценки на ОИСР отговорът с политиките за преодоляване на последствията от кризата в нейния разгар през 2020 г. са смекчили нейното въздействие върху фирмите и домакинствата, но уязвимите групи от тях остават силно засегнати⁹⁰.

Швеция

Отговорът на шведската държава на пандемията отчасти се основаваше на доброволни действия. Например, вместо да наложат национален локдаун, властите дадоха препоръки: „да останете вкъщи, ако имате симптоми“, „да спазвате дистанция с другите“, „да избягвате обществения транспорт, ако е възможно“ и т.н. Поради това Швеция представлява изключително любопитен пример за това как са се справили местните МСП при минимизиране влиянието на кризата. И в икономически план, държавата се различава коренно от Италия. В Швеция секторът на микро и МСП отговаря за 56% от заетостта и 49% от добавената стойност (средно за ОИСР 68% и 59%, респективно). За страната е характерно и това, че микрофирмите се отличават с високи нива на производителност.

Шведските МСП бяха изложени на смущения предимно поради нарушенията на веригите за доставки, особено в качеството им кна вносители. В Швеция секторите, които бяха най-изложени на смущения поради пандемията, представляват 38% от общата заетост (средно за ОИСР този дял е 39,7%). Стокхолм, най-гъсто населеният градски район, бе и най-

⁸⁹ Lepore, D., Micozzi, A., Spigarelli, Fr. Industry 4.0 Accelerating Sustainable Manufacturing in the COVID-19 Era: Assessing the Readiness and Responsiveness of Italian Regions. Sustainability 2021, 13(5), 2670. Достъпно на <https://doi.org/10.3390/su13052670>

⁹⁰ OECD Economic Surveys: Italy 2021.

изложеният регион с около 30% от работните места, поставени в риск. Това се дължеше на високата регионална концентрация на търговски услуги на едро и дребно.

С настъпване на пандемията ключовите мерки за подпомагане на ликвидността на МСП и предприемачите включваха:

1. пет милиарда шведски крони държавна гаранция за заеми за малък бизнес (120 000 шведски крони на бизнес) за заместване на доходите, загубени по време на пандемията;

2. поредица от структурни мерки:

3. три милиарда шведски крони капиталова субсидия за отпускане на повече заеми на МСП чрез Алми⁹¹ - държавна агенция, която предлага заеми на компании с потенциал за растеж и подпомага развитието на техния бизнес;

4. двеста милиарда шведски крони разширен лимит за заеми от Swedish Export - кредитна агенция за застраховане на експортни МСП срещу риска от неплащане при експортни транзакции;

5. национален план за възстановяване и устойчивост, включително мощен зелен пакет за рестартиране на шведската икономика и дългосрочни реформи, така че Швеция да може да излезе от кризата по-силна. Предварителните инвестиции в законопроекта за бюджета за 2021 г. и 2022 г. бяха определени на 105 милиарда шведски крони (за 2021) г. и 85 милиарда шведски крони (за 2022 г.).

Може да се приеме, че Швеция е възприела интересен подход за интегриране на политиката за МСП в рамките на политиката за иновации и стратегиите за регионално развитие. Националната политическа рамка за МСП се характеризира с децентрализирана структура на вземане на решения, където правителството определя общите политически цели и разпределя безвъзмездните средства на организациите - национални, но работещи на регионално и местно ниво, които отговарят за изпълнението. Мерките, които не са безвъзмездни средства, например данъци, регулиране, стимули, кредитни инструменти, също се управляват според тази децентрализирана структура⁹².

С особена значимост за преодоляване на кризата бе въведеният национален дигитален портал за бизнеса („verksam.se“), който консолидира държавните услуги за бизнеса от различните национални органи. С него шведското правителство въведе една в действителност

⁹¹ Almi: <https://www.almi.se/en/in-english/>.

⁹² SME and Entrepreneurship Outlook Italy. OECD, 2021.

полезна и стабилна мярка за подкрепа на МСП. Порталът, който предлага безброй услуги от различни държавни органи, е систематично категоризиран в няколко основни менюта, като: „Обмислям“, „Предприемам“, „Работя“, „Разработвам“, „Закривам“ и „Услуги“. Всеки от тези раздели е предназначен да предостави основни насоки и ресурси, съответстващи на различни етапи и аспекти от управлението на бизнеса. В раздела „Обмислям“ потенциалните предприемачи могат да проучат различни аспекти на стартирането на бизнес, като изработване на солидна бизнес идея, разбиране за държавното управление на Швеция и обмисляне на самостоятелна заетост. Сайтът дори предоставя ресурси за закупуване на бизнес или франчайзинг. Разделът „Предприемам“ се грижи за хора, които са готови да стартират своите предприятия. Той обхваща широк спектър от ресурси, включително информация за различни начини за управление на бизнес в Швеция, бизнес регистрация, устойчиви бизнес практики и дори планиране за потенциален недостиг на персонал. Секцията „Работя“ е пригодена за предприемачи, които в момента управляват своя бизнес. Предоставя съвети по множество аспекти като управление на бизнес документи, счетоводство, данъци и вноски, наемане на персонал и дори разглеждане на спорове. Подчертавайки важността на устойчивостта, той също така предлага насоки за това как да се разработи устойчив бизнес. Разделът „Разработвам“ предоставя информация за предприятия, които искат да се разширят. Той предоставя много информация по теми като финансиране на растеж, устойчиви бизнес практики, внос и износ и преход към различен вид бизнес. Разделът „Закривам“ подпомага предприятия, които са в процес на прекратяване, като предлага съвети относно дерегистрация, ликвидация и продажба на бизнеса. И накрая, разделът „Услуги“ предоставя помощ за изваждане на разрешения, други документи консултантски услуги и т.н.

Като цяло, този всеобхватен дигитален портал представлява мярка за обслужване на едно гише за бизнеса на всеки етап от неговата дейност, предлагайки широк набор от ресурси и услуги за улесняване на бизнес операции, които да протичат възможно най-гладко. Той илюстрира ангажимента на шведското правителство да поддържа и подкрепя своята екосистема на устойчиви и подкрепени МСП. Силата на цифровия портал се крие не само в широката гама от услуги, но и в удобното за потребителя оформление. Той навигира потребителите през сложността на стартирането и управлението на бизнес, като предоставя ценни съвети на всяка стъпка. Неговият интерфейс е забележително лесен за навигация, с минималистичен дизайн, което позволява на предприемачите да намират точната информация,

от която се нуждаят, бързо и ефективно. Секциите са подбрани по такъв начин, който да обслужва както местни, така и чуждестранни предприятия. Порталът е двуезичен, като включва и английска езикова версия. Така например разделът „Предприемам“ предоставя ресурси за чуждестранни граждани, желаещи да отворят своя компания в Швеция. По подобен начин „Работя“ предлага съвети за управление на бизнеса в светлината на глобални събития като „руското нахлуване в Украйна“. Включването на раздел „Услуги“, който предоставя допълнителна подкрепа е пример за ангажимента на правителството да улесни инвестициите в Швеция. Чрез включването на различни ресурси и услуги, порталът е доказателство за холистичния и иновативен подход на шведското правителство в подкрепа на МСП.

V. ИЗВОДИ ОТНОСНО ПОДХОДИТЕ И НАУЧЕНИТЕ УРОЦИ

Пандемията от COVID-19 представи нови и неочаквани предизвикателства пред света, като извади на преден план важността на гъвкавостта и приспособимостта на политиките и мерките, налагани при кризи. Въз основа на опита от тези обстоятелства, могат да бъдат изведени някои ключови уроци и да бъдат формулирани препоръки за бъдеща реакция при подобни извънредни ситуации и кризи.

1. Увеличаване на ресурсите за справяне с кризи

От жизненоважно значение е да се осигурят подходящи финансови ресурси за навременно справяне с бъдещи кризи, но при една добре подготвена и структурирана икономика. Инвестициите в здравеопазването, подкрепата за предприятия и работници и подкрепата за икономическо възстановяване са доказали своята стойност при справянето с последиците от COVID-19. Увеличаването на финансовите ресурси е стратегически подход, който множество държави в ЕС приложиха за да смекчат последствията от пандемията COVID-19. Германия, например, изключително бързо мобилизира значителни финансови средства за подкрепа на икономиката. Те въведоха масивен пакет за стимулиране на местните предприятия с дългосрочна визия за укрепване на техните позиции на глобалните пазари. Тези инвестиции помогнаха да се запазят работните места, да се подкрепят МСП и да се смекчат социално-икономическите последици от кризата.

От друга страна, държави като Италия, които се бореха с висока задлъжнялост и структурни икономически проблеми още преди пандемията, пострадаха значително по-силно,

което доказва, че добрата подготовка и общото състояние на икономиката, винаги са от значение. Италианските МСП, които формират сериозна част от икономиката на страната, особено пострадна в резултат на ограниченията, въведени заради COVID-19. И така, въпреки че и Италия също въведе финансови мерки за подкрепа, последиците бяха значително по-тежки поради съществуващите преди кризата структурни проблеми. Тези примери подчертават важноста не само на бързия и ефективен отговор във време на криза, но и на изграждането на здрава икономическа и социална политика в „нормални“ времена, която гарантира устойчивостта на системата при извънредни обстоятелства. Друг важен момент е създаването на надеждна система за мониторинг на разходните програми, гарантираща, че публичните средства са инвестирани по начин, насърчаващ иновациите и растежа.

2. Целенасочен подход

Политиките трябва да бъдат целенасочени и да отчитат различията между държавите и регионите в Европа. Мерките трябва да се приспособяват към специфичните условия и нужди на различните общности. Вземайки предвид различните икономически, социални и здравни условия в отделните държави членки на ЕС, от съществено значение е да се прилага целенасочен подход при въвеждането на политики и мерки за справяне с пандемията. Италия, например, която беше изключително засегната от първата вълна на пандемията, прилагаше строги санитарни мерки, които бяха съпроводени с обширни програми за подкрепа на доходите. Те включваха схеми за заместване на доходи, финансиране за МСП и подкрепа за безработните. От друга страна, в държави като Швеция и Естония, където възможностите за дистанционна работа бяха добре развити и широко разпространени още преди пандемията, акцентът беше поставен върху повишаване на капацитета и обучение и подкрепа за работниците и предприятията, за да се адаптират ефективно към новата работна среда.

3. Цифровизация

Укрепването на цифровата инфраструктура, включително в селските райони, по примера на Германия, е от съществено значение за поддържане на ефективността на работните места, образованието и други основни услуги при работа от разстояние. Това е важно и в контекста на регионалната политика в отделните държави членки. Цифровизацията играе ключова роля в нашия съвременен свят и нейното значение се подчертава още повече при кризи като тази,

свързана с пандемията от COVID-19. Цифровата инфраструктура може да допринесе за поддържане на непрекъснатостта на работните процеси и множество други услуги, които са от ключово значение за живота и икономиката в Европа. Това допринася и за готовността при кризи. В Швеция, например, която вече е известна със своята висококачествена цифрова инфраструктура, се наблюдаваше по-гладък преход към дистанционна работа и обучение. Училищата и предприятията бяха в състояние бързо и ефективно да се приспособят към новите условия, без да се налага значително прекъсване на дейността им. Това позволи на шведската икономика да поддържа по-висока степен на активност, докато гражданите се защитаваха по свое усмотрение от вируса.

С други думи, цифровизацията, която включва в себе си както бързи интернет връзки, така и цифрови умения и технологии, е важна не само за ефективността на работните места, но и за социалната включеност и равнопоставеност. В тази връзка, може да се препоръча да бъдат заделени повече публични разходи за подпомагане на МСП да разработят подходящи системи за дистанционна работа, включително чрез средства за дигитална инфраструктура, изграждане на капацитет, центрове за съдействие и най-вече подходящо за целта специално законодателство. Следва да се финансират повече механизми за подпомагане прехода на МСП към облачни и блокчейн технологии и употребата на цифрови решения за управление на бизнес процесите, в рамките на благоприятна правна рамка, която стимулира развитието на цифровата инфраструктура и защитава интересите на МСП и потребителите в контекста на нарастващата значимост на дигиталната среда и на системите на изкуствен интелект.

4. Обслужване на едно гише и повече електронни услуги

Улесняването на достъпа до услуги и информация чрез електронни канали и обслужване на едно гише може да подобри ефективността и удобството за гражданите и предприятията, като същевременно осигури сигурни и непрекъсваеми публични услуги по време на здравни кризи като тази от COVID-19. Швеция е добър пример за успешно прилагане на идеята за „едно гише“ в онлайн версия. Чрез създаването на цифров канал за комуникация с властите, предназначен за бизнеса, страната е успяла значително да опрости и ускори процеса на предоставяне на информация и услуги. Порталът „Verksamst.se“ представлява едно електронно гише за взаимодействие на бизнеса с правителството. Той съдържа информация и онлайн услуги от различни държавни органи, като включва всичко от регистрация на бизнес и каталог

със законодателство, до подкрепя и съвети за развитие. Тази платформа значително намалява административната тежест върху МСП и улеснява взаимодействието с държавните органи. Този цифров подход е важен урок за бъдещето.

Чрез осигуряване на прост, ясен и централизиран достъп до правителствени услуги, предприятията могат по-лесно да получат информацията и подкрепата, от които се нуждаят, особено в периоди на криза. Това може да допринесе значително и за поддържане на икономическата активност и защита на работните места. Италия също прилага подобен подход чрез своята платформа „Impresa.italia.it“, наречено „Дигитално чекмедже на предприемача“⁹³. Този портал предлага информация и услуги за италианските предприятия и предприемачи, като същевременно осигурява прозрачност и улеснява достъпа до държавни стимули и услуги. Той служи и като „пощенска кутия за бизнеса“. Там предприятията могат да получават съобщения и известия, изпратени, до дигиталния офис в портала.

В Германия, също може да се намери подходящ пример за възприемане. Федералното министерство на икономиката и енергетиката създаде цифрова платформа, наречена „?аза данни за финансиране“⁹⁴, която предлага информация за всички видове държавна помощ, налична за предприятията на федерално, регионално и европейско ниво. С помощта на този инструмент, предприятията могат лесно да открият подходящите финансови стимули и да кандидатстват за тях изцяло онлайн. Още заглавната страница на портала представлява своеобразна търсачка, в която заинтересованият може да въведе данни за информация, от която се интересува. Щом го стори, наред с резултатите се показва добре оформено меню за подробно търсене, в което могат да се въведат различни филтриращи опции чрез падащи менюта като „зона за финансиране“, „програма за финансиране“, „тип финансиране“, „размер на компанията“ и др.

И трите примера подчертават важността на цифровизацията и предлагането на услуги на едно цифрово гише, особено по време на криза. Чрез намаляване на бюрокрацията и опростяване на процеса за достъп до помощ, тези системи улесняват функционирането на МСП и спомагат за тяхната устойчивост в условията на икономическа несигурност. Може да бъде препоръчано и България да продължи с изграждането на системите на електронното до пълно дигитализиране и консолидиране на връзката бизнес – местни и централни власти.

⁹³ От итал. Il cassetto digitale dell'imprenditore.

⁹⁴ От нем. Förderdatenbank.

5. Повече готовност

Ако има урок, който МСП трябва да вземат от пандемията от COVID-19, той е належащата нужда от предварителна подготовка за действие при здравни кризи и протокол от стъпки за ограничаване на влиянието им върху икономиката. Пандемията ясно демонстрира, че такива събития могат да имат дълбоки и трайни последици за всички сектори на икономиката, включително МСП. Здравните кризи не бива да бъдат подценявани или пренебрегвани като заплаха за бизнеса. Те могат да наложат строги ограничения върху нормалната работа на предприятията, като принудят техните работници да си останат вкъщи, да затворят пазарите или да прекъснат веригите за доставки. Съответно, МСП трябва да пристъпят към активно планиране за бъдещи здравни кризи и да имат ясни стратегии за оцеляване и устойчивост при настъпването на такива събития. Това може да включва подготовка на планове за действие в случай на криза, разработване на гъвкави работни модели, като например работа от дома, инвестиции в резервни системи и технологии, които могат да помогнат бизнеса да продължи дори при прекъсване на нормалните условия и други подобни.

Този урок от историята е важен не само за МСП, но и за правителствата и за вземащите политическите решения на ниво ЕС. Осигуряването на подходящи механизми за подкрепа и стабилност за МСП в периоди на здравни кризи е от съществено значение за оцеляването на тези жизненоважни сектори на икономиката и за цялостното икономическо възстановяване на страната. Същевременно, адаптацията и справянето с бъдещи здравни кризи изисква активен диалог и взаимодействие между МСП, държавните органи и законодателите. Включването на задължителни разяснителни кампании за бизнеса, по-специално МСП, преди разработване на промени или ново законодателство, което ги засяга, може да бъде ключов елемент за успех в това отношение. Тези кампании не само ще подготвят МСП за предстоящите промени, но и ще ги ангажират във формулирането на конкретни политики и регулаторни мерки. Това ще позволи на законодателните органи да получат обратна връзка, данни и информация от МСП, които могат да бъдат използвани при формулирането на ефективни и работещи решения. Освен това би се улеснило провеждането на МСП-тестове, а резултатите от тях биха били по-представителни за сектора и по-добре обосновани. Такива инициативи биха помогнали не само за подобряване на комуникацията и сътрудничеството между държавните органи и МСП, но и за укрепване на устойчивостта на МСП при бъдещи здравни кризи и други извънредни

събития. Накрая, такива действия биха допринесли за създаване на по-стабилна и устойчива икономическа среда за всички участници в стопанските отношения.

6. По-ефективни обществени консултации с малки и средни предприятия

В опит да се справят с кризата и да защитят общественото здраве, правителствата в ЕС усилено въвеждаха спешни закони и строги ограничителни регулации. Много от тези правила и политики обаче бяха прилагани с такъв темп, включително и в България и изследваните в настоящия анализ страни, че не получиха широко демократично участие и обществено обсъждане. Отделно, политиките на самия Съюз не получиха достатъчно добро ниво на обществено консултиране. Основен проблем беше този, че много от тези решения бяха вземани и прилагани без включването на различните групи заинтересовани страни от обществото, които бяха пряко засегнати. В този контекст, интересите на някои МСП бяха значително накърнени от ограничителните мерки, често без да имат възможността да изразят своята позиция или да предложат алтернативи. Пример за това е принудителното затваряне на бизнеси като предпазна мярка, без да се вземат под внимание потенциалните икономически последици за собствениците на бизнеси и техните служители, от перспектива на самите предприятия.

Нещо повече, в много случаи, решенията бяха вземани без достатъчно представа за спецификите на различните сектори в икономиката и без пълното разбиране за последиците, които те биха могли да имат за МСП. В отговор на тази проблематика, се предлага разработването на механизъм, който да позволява на МСП активно да участват в процесите на вземане на решения, особено във връзка с мерките, приложени по време на кризи. Идеята е да се използва „Тестът за въздействие върху МСП“ с основно измерение „бърза реакция при кризи“ (Alert SME Test), предложен в инструмента, резултат от Дейност 2 по настоящия проект, като основа за нов механизъм, като се акцентира върху участието на различни засегнати страни. Отделно, обезпечаването на широко и последователно прилагане на подхода „законодателство по мярка“ за МСП, което означава законодателство, насочено към конкретните нужди и условия на малките и средните предприятия, може да бъде постигнато чрез интегрирането на измерението МСП във всеки етап на законодателния процес. Този подход би могъл да включва оценка на потенциалните последици от предложени закони и регулации върху МСП, както и оценка на тяхната изпълнимост и ефективност. Същевременно,

МСП трябва да бъдат активно включени в процеса на създаване на закони и регулации, за да се гарантира, че техните интереси и възможности са добре представени и отчетени. Създаването на по-прозрачен и справедлив законодателен процес, който признава и отчита уникалните нужди и предизвикателства пред МСП, би могло да допринесе за повишаване на устойчивостта на МСП и за подобряване на тяхната способност да се справят с външни трудности, като например здравни или икономически кризи.

7. Добре фокусирани мерки

В периода на пандемията, множеството кредити и субсидии, които бяха предложени на МСП, играха важна роля за преодоляване на най-острия етап от кризата. Въпреки това, широкият и лесен достъп до тези инструменти за подкрепа, без подробна оценка на реалните нужди на отделните МСП, доведе и до грешки в разпределението на ресурсите. Това не само увеличи вероятността за неефективно използване на средствата, но и стимулира предприятия, които в действителност не са жизнеспособни, да продължат да функционират. Предприятията, които не са продуктивни или работят на загуба успяваха да оцелеят благодарение на подкрепата. Поддържането на тези предприятия не само ограничава възможностите за развитие на по-ефективните фирми, но също така може да доведе до изкривявания на пазара, да намали конкуренцията и да забави възстановяването на икономиката след пандемията. Освен това, с възстановяването на икономиката и с потенциалното повишаване на лихвите, поради инфлацията, МСП, които не са действително жизнеспособни, но са получили подкрепа, могат да изпитат затруднения, които в крайна сметка да доведат до неплатежоспособност или несъстоятелност. От съществено значение е да се намери правилният подход, въз основа на подробен и дълбок анализ, кога, по какъв начин и към кого да бъдат насочвани дадени подкрепящи мерки. Необходими са механизми за по-точно оценяване на реалните нужди на МСП, които да ни позволят да насочим ресурсите към онези предприятия, които са жизнеспособни и имат потенциал за растеж и развитие след кризата. Паралелно с това, е наложително да се разработи система за мониторинг на използването на публичните средства, с цел гарантиране, че те действително подкрепят устойчивостта, иновативността и растежа на МСП.

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. The SURE Instrument: an updated assessment.
2. Annual Report on European SMEs. SME Performance Review 2022/2023. European Commission., p. 16.
3. Asgary, A., Ozdemir, A.I. & Özyürek, H. Small and Medium Enterprises and Global Risks: Evidence from Manufacturing SMEs in Turkey. *Int J Disaster Risk Sci* 11, 59–73 (2020). Достъпно на <https://doi.org/10.1007/s13753-020-00247-0>.
4. Bertschek, I., Et al. German Financial State Aid during COVID-19 Pandemic: Higher Impact among Digitalized Self-Employed. IZA – Institute of Labor Economics, 2022, pp. 21-22.
5. Communication from the Commission Temporary Framework for State aid measures to support the economy in the current COVID-19 outbreak 2020/C 91 I/01.
6. COVID-19 Country policy responses. International Labour Organization. 1 March 2023, p. 2. Достъпно на <https://www.ilo.org/legacy/english/COVID-19/country-policy-responses/covid-EU-response-2023-03-01.pdf>
7. Day B, Burnice McKay R, Ishman M, Chung E. The new normal: lessons learned from SARS for corporations operating in emerging markets. *Management Decision*. 2004 Jul 1;42(6):794–806. doi: 10.1108/00251740410542357. PMID: PMC7147509.
8. Di Bella, L., Katsinis, A., Lagüera-González, J., SME Performance Review 2022/2023, 2023, ISBN 978-92-9469-591-8, doi: 10.2826/69827.
9. Digital Transformation Monitor Italy: „Industria4.0” August 2017. European Commission.
10. Duda, J., Et al. Entrepreneurship, Innovation, and Crisis: SME Responses to the COVID-19 Pandemic *Journal of Business Research*. Volume 142, March 2022, pp. 377-378.
11. Europe’s small businesses proved resilient to COVID-19 pandemic disruption. Here’s what that means for SMEs. World Economic Forum. Достъпно на <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/europe-smes-business-resilience-COVID-19/>
12. European Commission – Statement: A „Relief Package” to give our SMEs a lifeline in troubled waters I Blog of Commissioner Thierry Breton. Brussels, 19 September 2022.
13. European Commission (2021) 2021: Annual report on European SMEs - Digitalisation of SMEs, Достъпно на <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/46062/attachments/1/translations/en/renditions/native>

14. Facebook, OECD and the World Bank (2020). Global State of Small Business Report, Достъпно на <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2020/12/Final-Global-State-of-Small-Business-Report.pdf>
15. Fillmann, A. Reflections on COVID-19 – Views From Germany. September 2020. Достъпно на <https://www.restructuring-globalview.com/2020/09/reflections-on-COVID-19-views-from-germany/>
16. Germany business support guidance (COVID-19). Достъпно на <https://www.simmons-simmons.com/en/features/coronavirus-covid-19/ck8a77u3w14qg0a98se7bkm2r/government-and-regulatory-covid-19/ck8751rvl0spq0a88ae978fcv/government-measures-to-support-business/ck8j0civx169c09750q4kam2t/germany-business-support-guidance>
17. Hancké, B., Et al. Similar but different? Comparing economic policy responses to the Corona Crisis in the UK and Germany. LEQS Paper No. 165/2020 January 2021, p. 7.
18. Hartwich, F. Managing COVID-19: Why poorer countries may drop out of industrialization. Достъпно на <https://www.unido.org/stories/managing-COVID-19-why-poorer-countries-may-drop-out-industrialization>
19. Horstmann, Kai & Buecker, Susanne & Krasko, Julia & Kritzler, Sarah & Terwiel, Sophia. (2020). Who does or does not use the „Corona-Warn-App” and why?. 10.31234/osf.io/e9fu3.
20. Juglar, Cl. Des crises commerciales. - Annuaire de l'economie politique, 1856.
21. Lepore, D., Micozzi, A., Spigarelli, Fr. Industry 4.0 Accelerating Sustainable Manufacturing in the COVID-19 Era: Assessing the Readiness and Responsiveness of Italian Regions. Sustainability 2021, 13(5), 2670; Достъпно на <https://doi.org/10.3390/su13052670>
22. Liquidity shortfalls during the COVID-19 outbreak: Assessment and policy responses. OECD Economics Department Working Papers No. 1647
23. Mckinsey and Company (2020). COVID-19 and European small and medium-size enterprises: How they are weathering the storm, October. Достъпно на <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/COVID-19-and-european-small-and-medium-size-enterprises-how-they-are-weathering-the-storm>
24. Mohr, N., Richter, G. How the German Mittelstand is mastering the COVID-19 crisis, McKinsey. 2020. Достъпно на <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/how-the-german-mittelstand-is-mastering-the-COVID-19-crisis>

25. Number of small and medium-sized enterprises (SMEs) in Bulgaria from 2008-2022, by size. Statista, 2023. Достъпно на <https://www.statista.com/statistics/878740/number-of-smes-in-bulgaria/#statisticContainer>.

26. Quarterly Report on the Euro Area Volume 21, No 2 (2022).

27. Quarterly registrations of new businesses and declarations of bankruptcies – statistics. Достъпно на https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Quarterly_registrations_of_new_businesses_and_declarations_of_bankruptcies_-_statistics&oldid=504228.

28. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2021. Germany.

29. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2021. Italy.

30. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2021. Italy.

31. OECD (2019), OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2019, Достъпно на https://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/oecd-sme-and-entrepreneurship-outlook-2019_34907e9c-en.

32. OECD (2020), Corporate sector vulnerabilities during the COVID-19 outbreak: assessment and policy responses, Достъпно на https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=132_132712-uivd1yagnx&title=Corporate-sector-vulnerabilities-during-the-COVID-19-outbreak-assessment-and-policy-responses.

33. OECD (2020), Productivity gains from teleworking in the post COVID-19 era: How can public policies make it happen?, Достъпно на <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/productivity-gains-from-teleworking-in-the-post-COVID-19-era-a5d52e99/>.

34. OECD (2021), One year of SME and entrepreneurship policy responses to COVID-19: Lessons learned to „build back better”, Достъпно на <https://read.oecd.org/10.1787/9a230220-en?format=pdf>.

35. OECD Economic Surveys: Italy 2021.

36. Report of the Expert Group Think Small First – Considering SME interests in policy-making including the application of an ‘SME Test.

37. SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES (SMES). Достъпно на <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/information-on-data/small-and-medium-sized-enterprises>

38. Smit, J., Nacer, E., Sikorski, A., Godard, C. and Magdziarz, W., 2023, Social and Economic Consequences of COVID-19, Publication for the special committee on COVID-19 pandemic: lessons learned and recommendations for the future (COVID), Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament, Luxembourg.

39. Supporting SMEs in Bulgaria. Достъпно на <https://www.pwc.com/c1/en/future-of-government-cee/entrepreneurship-and-smes-in-CEE/supporting-smes-in-bulgaria.html>

40. The 2019 Global Risk Report, p. 100.

41. The economic impact of COVID-19 on SMEs in Europe. MEUnited.

42. The European instrument for temporary Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency (SURE). Достъпно на https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/sure_bg; Достъпно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32020R0672&from=EN>.

43. Woolford, J.L. Territorial impact and responses to COVID-19 in Lagging Regions. The Coronavirus Response Investment Initiative (CRII) and Cohesion Policy related responses. Joint Research Centre (JRC), the European Commission's science and knowledge service. 2021, p. 7.

44. World Bank (2020), COVID-19 to Plunge Global Economy into Worst Recession since World War II, Достъпно на <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/06/08/COVID-19-to-plunge-global-economy-into-worst-recession-since-world-war-ii>

45. Yuleva-Chuchulayna, R. Digitalization of Small and Medium-sized Enterprises in Bulgaria, 2021. Достъпно на https://www.researchgate.net/publication/348415546_DIGITIZATION_OF_SMALL_AND_MEDIUM-SIZED_ENTERPRISES_IN_BULGARIA.

46. Бакъов, Г. България по пътя на присъединяване към Организацията за икономическо сътрудничество и развитие: препоръки, предизвикателства и перспективи. Институт по публична администрация, 2023, с. 33.

47. Въздействие на пандемията COVID – 19 върху малките и средни предприятия от Югозападен Регион, България, с. 1-2.

48. Доклад за плащанията на потребителите за 2020 г. Достъпно на <https://www.intrum.com/publications/european-consumer-payment-report/european-consumer-payment-report-2020/>.

49. Доклад относно Европейския инструмент за временна подкрепа с цел смекчаване на рисковете от безработица при извънредни обстоятелства (SURE) вследствие на избухването на COVID-19 съгласно член 14 от Регламент (ЕС) 2020/672 на Съвета. Достъпно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52022DC0483&from=EN>; Достъпно на https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_22_7713.

50. Закон за малките и средни предприятия, обн. ДВ. бр.84 от 24 Септември 1999г.

51. ИАНМСП (2020), Ефектът COVID-19 върху МСП в България – интервюта с компании, Достъпно на <https://www.sme.government.bg/uploads/2020/12/%D0%95%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82-%D0%BE%D1%82-COVID19-%D0%B2%D1%8A%D1%80%D1%85%D1%83-%D0%9C%D0%A1%D0%9F-1.pdf>.

52. ИАНМСП (2021), Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19. Достъпно на https://www.sme.government.bg/uploads/2021/12/EPI_BSMEPA_COVID_Impacts_on_SME_Study_final.pdf.

53. Малките и средни предприятия през периода 2001 – 2004 година (статистически анализ). Национален статистически институт, с. 3. Достъпно на <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/MSP04.pdf>.

54. Механизъм за възстановяване и устойчивост. Достъпно на https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_bg.

55. Национална стратегия за малките и средните предприятия за периода 2021-2027 г. Проект, м. септември 2020 г.

56. План за възстановяването на Европа. Достъпно на https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/recovery-plan-europe_bg

57. Планът за действие по Европейския стълб на социалните права. Европейска комисия. Достъпно на <https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/downloads/KE0921008BGN.pdf>.

58. Препоръка на Комисията от 6 май 2003 г. относно определението на микро, малки и средни предприятия (C(2003) 1422).

59. Съобщение на комисията (2020/C 91 I/01).

60. Състояние на малките и средните предприятия в България. Развитие и тенденции във времена на предизвикателства. Агенция за насърчаване на МСП. с. 14. Достъпно на https://www.sme.government.bg/uploads/2023/03/%D0%94%D0%9E%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94_%D0%9C%D0%A1%D0%9F-2022.pdf,

61. Състояние на малкия и средния бизнес в България и последиците за сектора от COVID-19. Изготвен от Институт за икономическа политика по договор и възложение на Изпълнителна агенция за насърчаване на малките и средните предприятия София Октомври 2021, с. 69-70.

62. Университетски речник – основни понятия, НБУ. Достъпно на <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtq/kriza>.

